

PRESERVING JEWISH HERITAGE IN POLAND

OCHRONA DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO
W POLSCE

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

www.fodz.pl

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

Ministry
of Foreign Affairs
Republic of Poland

PRESERVING JEWISH HERITAGE IN POLAND

OCHRONA DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO W POLSCE

Ministry
of Foreign Affairs
Republic of Poland

Warszawa 2017

Ministry
of Foreign Affairs
Republic of Poland

Projekt współfinansowany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP

The project is co-financed by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland

AUTORZY TEKSTÓW | WRITERS:

Jan Dziedziczak, Monika Krawczyk, Lesław Piszewski, Jarosław Sellin

TŁUMACZENIE | TRANSLATION:

Dominika Gajewska

REDAKCJA | EDITING:

Marcin Bartosiewicz, Monika Krawczyk, Gniewomir Zajączkowski

KOREKTA | PROOFREADING:

Marcin Bartosiewicz

PROJEKT GRAFICZNY, ŁAMANIE I SKŁAD | DESIGN AND LAYOUT:

Marta Narocka-Harasz, Promedium

© by Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2017

ISBN 978-83-61306-37-5

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego
tel.: +48 22 436 60 00, fax: +48 22 436 06 58
e-mail: fodz@fodz.pl http://www.fodz.pl

Zdjęcia wykorzystane w albumie pochodzą ze zbiorów: Fundacji Bente Kahan, Fundacji Borussia, Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej we Wrocławiu, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie, Miejsko-Gminnego Centrum Kultury w Działoszycach, Dąbrowskiego Domu Kultury i Ośrodka Spotkania Kultur w Dąbrowie Tarnowskiej, Moniki Krawczyk, prof. Jonathana Webbera, Krzysztofa Bagińskiego, Stowarzyszenia Sztetl Dukla, Urzędu Miejskiego w Bobowej, Urzędu Miejskiego w Gliwicach.

Photos courtesy of Bente Kahan Foundation, Borussia Foundation, Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, Jewish Religious Community of Wrocław, Jewish Religious Community of Warsaw, Municipal Center of Culture in Działoszyce, Municipal Center of Culture and Center for the Meeting of Cultures in Dąbrowa Tarnowska, Monika Krawczyk, Professor Jonathan Webber, Krzysztof Baginski, Shtetl Dukla Association, Town Office in Bobowa, Town Office in Gliwice.

Miejsko-Gminne
Centrum Kultury
w Działoszycach

Urząd Miejski
w Bobowej

Urząd Miejski
w Gliwicach

Wstęp

Foreword

Lesław Piszewski

Przewodniczący Zarządu
Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP
President of the Union of Jewish Religious Communities
in the Republic of Poland

Z punktu widzenia polskich Żydów... Polska to miejsce szczególne dla dziedzictwa żydowskiego ze względu na wkład, jaki polscy Żydzi wnieśli w jej rozwój. Po tragicznym doświadczeniu Holocaustu z liczącej ponad 3 miliony wspólnoty zostało nas zaledwie 20 tysięcy, z konieczności staliśmy się więc społecznością strażników pamięci. Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiły czasy PRL, w których trudno było odbudować społeczność, co przełożyło się na kolejne fale emigracji. Nawet po przywróceniu demokracji odnowa życia żydowskiego wymagała wiele czasu i wysiłku.

Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich został zarejestrowany w 1993 r. jako kontynuacja przedwojennego Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego. Dwadzieścia lat temu, 20 lutego 1997 r., weszła zaś w życie ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej. Dzięki niej społeczności żydowskiej udało się odzyskać wiele synagog i przywrócić im dawny blask, a także, co jest szczególnie ważne dla judaizmu, uchronić wiele żydowskich cmentarzy przed desakralizacją, zniszczeniami czy nawet całkowitym unicestwieniem. Zabytki kultury żydowskiej w Polsce to zarówno część wielkiego światowego dziedzictwa kulturowego, jak i, przede wszystkim, miejsca związane z historią pochodzenia przodków wielu Żydów rozproszonych dziś na całym świecie. Kiedy spotykałem się z odwiedzającymi Polskę Żydami z USA czy Izraela, często dzielili się oni ze mną bardzo osobistymi wspomnieniami. Dzięki nim poznałem wiele historii o shtetlach, z których pochodzili ich antenaci.

Dziś stoi przed nami olbrzymie zadanie utrzymania tysięcy żydowskich zabytków: synagog, cmentarzy i innych, które mamy pod swoją pieczę. Na Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, jako organizacji skupiającej gminy żydowskie w całej Polsce, spoczywa

From the viewpoint of Polish Jews... Poland is a special place when it comes to Jewish heritage because of the role that Jews have played in its history over the ages. After the tragic experience of the Holocaust, once a community of three million, there are now barely 20,000 of us left. We have therefore, of necessity, become a community of guardians of memory. World War II was followed by communism, when it was hard to rebuild the community, which in turn led to successive waves of emigration. Even after democracy was restored in Poland, renewing Jewish life required considerable time and effort.

The Union of Jewish Religious Communities in Poland was registered in 1993 as the successor of the pre-war Religious Union of the Mosaic Faith. Twenty years ago, on February 20, 1997, the Law on the Relationship between the State and Jewish Religious Communities in the Republic of Poland entered into force. Under this law, the Jewish community of Poland was able to recover many synagogues and restore them to their former glory as well as – something that is particularly important to Judaism – prevent the desecration, destruction and obliteration of many Jewish cemeteries. Jewish monuments in Poland are both part of world heritage and, above all perhaps, places related to the origins of many Jews scattered around the world today. Whenever I meet with Jews from the United States or Israel visiting Poland, they often share with me incredibly personal memories. Thanks to them I have discovered many stories about the shtetls from which their ancestors hailed.

Today we are faced with the enormous task of preserving thousands of Jewish sites – synagogues, cemeteries and other sites for whose maintenance we are responsible. As an organization bringing together Jewish communities across Poland, the Union of Jewish Religious Communities has a special responsibility. As

szczególna odpowiedzialność. Jako społeczność polskich Żydów uważamy, że naszym moralnym obowiązkiem jest kultywowanie pamięci o przodkach, a co za tym idzie, objęcie opieką miejsc z nimi związanych. Jednak w chwili obecnej niemożliwym jest, aby 20-tysięczna społeczność żydowska w Polsce objęła opieką całe rozległe dziedzictwo 3,5 miliona Żydów, zamieszkujących Polskę w latach poprzedzających wybuch II wojny światowej, czyli do czasów Zagłady. Przypomnijmy, że z około 1600 gmin funkcjonujących przed wojną, dziś istnieje tylko 9. W większości dawnych sztetli nie ma już żydowskich mieszkańców, co sprawia, że nie możemy utrzymać wszystkich cmentarzy w należyтым stanie. Potrzeba nie tylko pracy ludzkich rąk, ale też ogromnych nakładów finansowych. Ogrodzenie tych miejsc, koszenie trawy dwa razy w roku, bieżące porządki - to wszystkie czynności, które wymagają ciągłego finansowania. Bez wsparcia światowej społeczności żydowskiej, samorządów lokalnych i polskich władz nie będziemy w stanie tego dokonać.

Z drugiej strony należy pamiętać, że judaizm w swojej istocie jest religią życia i zgodnie z prawem żydowskim powinniśmy się koncentrować na potrzebach i rozwoju naszej społeczności. Gminy Wyznaniowe Żydowskie w Polsce, podobnie jak wszystkie gminy żydowskie na świecie, organizują życie swoich członków, zapewniają im koszerne wyżywienie, edukację żydowską, organizację świąt i szabatów, opiekę nad osobami starszymi i potrzebującymi. Działanie gmin i rozwój społeczności możliwe są dzięki środkom pozyskiwanym z procesu regulacyjnego: na mocy wspomnianej ustawy z 1997 r., Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich i zrzeszone w nim gminy do 2002 r. mogły składać wnioski o zwrot nieruchomości (lub odszkodowanie), które przed wojną były własnością gmin żydowskich, a po 1945 r., w okresie komunistycznym zostały

***Jako społeczność polskich Żydów
uważamy, że naszym moralnym obowiązkiem
jest kultywowanie pamięci o przodkach, a co za tym idzie,
objęcie opieką miejsc z nimi związanych.***

***As the community of Polish Jews, we believe it is our moral
duty to preserve the memory of our ancestors and to provide
protection to places linked to their lives.***

znacjonalizowane. Dochody z tego procesu są w rzeczywistości podstawowym źródłem dochodów dla społeczności żydowskiej. Trwa on od dwudziestu lat i w dużej mierze ich dostępność zależy od współpracy z władzami państwowymi. Jest to bardzo ważne zagadnienie, ponieważ łatwo jest krytykować stan zaniedbania wielu obiektów zabytkowych należących do kultury żydowskiej, ale bardzo trudno jest pozyskać źródła finansowania ich renowacji.

Jestem przekonany, że współpowołana w 2002 r. przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP – Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dobrze działa na rzecz zachowania i odnowy zabytków należących do naszego kręgu kulturowego. Kreowane przez Fundację programy oparte o współpracę z lokalnymi organizacjami, samorządami i organami władzy państwowej przyczyniają się do zrozumienia, że materialne elementy kultury żydowskiej w Polsce są unikalnym, wspólnym dobrem, o który warto wspólnie zadbać. Polaków i Żydów wspólna historia połączyła na wiele wieków. Postarajmy się wszyscy zadbać o zabytki żydowskie – jako przejaw braterstwa i wzajemnego szacunku.

Niniejsza publikacja, która ukazuje się dzięki Ministerstwu Spraw Zagranicznych RP, pokazuje, co udało się na powyższym polu osiągnąć w ostatnim dwudziestoleciu. Mamy nadzieję, że ta specyficzna tematyka i poszczególne projekty znajdą swoich kontynuatorów.

the community of Polish Jews, we believe it is our moral duty to preserve the memory of our ancestors and to provide protection to places linked to their lives. At present, however, it is impossible for the Polish-Jewish community of 20,000 to extend care to the heritage of over 3.5 million Jews who lived in Poland on the eve of World War II and before the Holocaust. A telling example: only nine of out Poland's 1600 pre-war Jewish religious communities are today in existence. There are no Jews in most former shtetls, which means that we cannot maintain all the cemeteries as they should be. We are short both of human labor and financial resources. Building fences, mowing grass twice a year, providing regular maintenance are all activities that require continual funding. Without the support of Jews around the world, of local authorities and of the Polish state we will not be able to accomplish our mission.

On the other hand, it must be kept in mind that Judaism is essentially a religion of life and that Jewish religious law obliges us to focus on the present needs and development of our community. Like Jewish communities around the world, Jewish religious communities in Poland organize the lives of their members, provide kosher meals, Jewish education, organize holiday and Shabbat celebrations, and look after their needy and elderly members. Communities can function and develop thanks to

funding obtained in the course of regulatory proceedings – under the 1997 law, the Union of Jewish Religious Communities and its members were able to file claims for the return of properties (or compensation) that belonged to Jewish communities before the war and were nationalized after 1945. The proceeds from this procedure are the Jewish community's main source of income. The process has been going on for 20 years and the availability of funding largely depends on cooperation with the state authorities. This is a vital issue because it is very easy to criticize the neglect of many historical Jewish sites, yet very hard to obtain funding for their renovation.

I believe that the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, co-founded in 2002 by the Union of Jewish Religious Communities, is doing a great job of preserving and restoring sites belonging to Jewish culture. The Foundation's programs, based on cooperation with local organizations, authorities, and state agencies, promote the understanding that material elements of Jewish culture in Poland are a unique common good that is worth protecting. Poles and Jews shared a history across many centuries. Joint efforts to protect Jewish monuments as a way of cementing brotherhood and mutual respect is in our best interests all across the board.

This publication, appearing thanks to the financial support of the Polish Ministry of Foreign Affairs, shows the achievements in this field over the course of the last 20 years. We hope that this special area and individual projects will find continuers.

Żydowskie dziedzictwo kulturowe – spojrzenie z perspektywy polityki zagranicznej

Jewish Cultural Heritage: A Foreign Policy Perspective

Jan Dziedziczak

Sekretarz Stanu
Ministerstwo Spraw Zagranicznych

Secretary of State
Ministry of Foreign Affairs

Długa historia obecności Żydów i innych mniejszości narodowych oraz kulturowych na terenach Rzeczypospolitej nierozdzielnie związała się z historią Polaków, tworząc na przestrzeni naszych dziejów wielokulturową, barwną mozaikę. Jej przejawy znaleźć można w każdej z dziedzin życia naszego społeczeństwa, począwszy od nauki i techniki, przez tradycje życia codziennego po literaturę, sztuki wizualne i muzykę.

Działalność przedstawicieli różnych narodowości i społeczności religijnych na terenie Polski, a zwłaszcza Żydów, jest nadal bardzo widoczna, mimo dużych strat wojennych spowodowanych przez niemieckich i sowieckich okupantów – w wielu miejscowościach zachowały się żydowskie cmentarze, a w mniej licznych charakterystyczne budynki synagog, które wraz z sylwetkami tamtejszych kościołów tworzą panoramę tych miejscowości. Przed wojną obie kultury współistniały, wzajemnie od siebie czerpiąc i przenikając się na różnych płaszczyznach. Po II wojnie światowej jednak z wielomilionowej polskiej społeczności żydowskiej pozostała garstka ocalałych, a zagłada Żydów dokonana przez Niemców polegała nie tylko na eksterminacji ludności, lecz także na unicestwieniu kultury żydowskiej w szerokim sensie. To, że niektóre obiekty ocalały do naszych czasów z pożogi wojennej i rozmyślnego, niszczycielskiego działania niemieckich okupantów, a potem nie zostały zdemolowane w okresie PRL-u, jest w zasadzie cudem, a dla nas wezwaniem do działania. Równie ważnym, co niechlubnym okresem historii stosunków ze społecznością żydowską w Polsce jest okres narzuconej przez ZSRS władzy komunistycznej, odpowiedzialnej, począwszy od pogromów roku 1946, przez rok 1968 i jego konsekwencje, za znaczące zahamowanie odbudowy tradycyjnego życia żydowskiego na terenie naszego kraju po II wojnie światowej.

The long history of Jews and other national and cultural minorities in Polish lands has been linked inextricably with that of the Poles, creating a vibrant multicultural mosaic down the ages. We see signs of it in every sphere, from science and technique, through everyday traditions, to literature, art, and music.

The activity of different national and religious communities, particularly Jews, in Poland is still very visible, despite extensive war losses suffered at the hands of the German and Soviet occupiers. Jewish cemeteries have survived in many towns, as have synagogues, whose characteristic shapes, along with the silhouettes of local churches, form the outline of the local panorama. Before the war, these temples co-existed, sharing many architectural features and influencing one another on many levels. After World War II, only a handful of survivors remained of the many-million Jewish community of Poland, while the German-perpetrated Holocaust consisted not only of the annihilation of people, but also of Jewish culture in the broad sense of the term. The fact that a number of sites survived the inferno of war and the deliberate, destructive actions of the German occupiers and were not subsequently torn down in communist Poland is nothing short of a miracle and a call to action. Another important, shameful though it was, period in the history of relations with the Jewish community in Poland was the period of Soviet-imposed communism, responsible for the pogroms of 1946, through the anti-Semitic campaign of 1968 and its aftermath, as well as significant barriers to the renewal of traditional Jewish life in Poland after World War II.

The Polish Ministry of Foreign Affairs attaches great importance not only to preserving the memory of victims of the Holocaust, but also to honoring Poles who, living the nightmare of German occupation, were willing, in the most perilous circumstances and at risk to

Ministerstwo Spraw Zagranicznych przywiązuje dużą wagę do dbałości nie tylko o pamięć ofiar Holokaustu, ale również o uhonorowanie tych Polaków, którzy przeżywając koszmar niemieckiej okupacji w czasie II wojny, gotowi byli w najtrudniejszych warunkach, z narażeniem własnego życia, ratować swoich żydowskich sąsiadów, za co groziła im i ich rodzinom kara śmierci. To z myślą o tych szlachetnych obywatelach Rzeczypospolitej w 2016 r. otwarte zostało Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II Wojny Światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej, niedaleko Łańcuta. Łańcucka synagoga, będąca oprócz pałacu Potockich najważniejszą atrakcją turystyczną tej miejscowości, gościła w swoich murach uczestników ceremonii otwarcia Muzeum, w symbolicznym akcie polsko-żydowskiej solidarności.

Wspólna historia zobowiązuje też Państwo Polskie do aktywnego angażowania się na arenie międzynarodowej w kształtowanie powszechnej poprawnej perspektywy postrzegania faktów historycznych. W 80. lat po II wojnie światowej konieczne stało się ciągle przypomnienie, kto jest bezpośrednio odpowiedzialny za zagładę Żydów w Europie. Ministerstwo Spraw Zagranicznych bardzo aktywnie przeciwdziała rozpowszechnianiu w mediach za granicą niezgodnych z prawdą historyczną wyrażen sugerujących współodpowiedzialność za istnienie niemieckich obozów koncentracyjnych w czasie II wojny światowej (zwroty typu „polskie obozy koncentracyjne”). Niezależnie od tego, czy jego użycie bywa celowe, czy też wynika z nieświadomości autorów, jego szkodliwość nie ogranicza się jedynie do funkcjonowania w przestrzeni językowej i semantycznej. Może ono istotnie wpływać na przekonania odbiorców, którzy na jego podstawie budują sobie zupełnie nieprawdziwy obraz wspólnej historii Polaków i Żydów w czasie II wojny światowej. MSZ z najwyższą uwagą dba o monitorowanie zagranicznych środków masowego przekazu

Wspieranie przez Państwo dziedzictwa żydowskiego, stanowiącego przecież istotną część historii Polski, jest dla nas ważnym elementem budowy rzetelnej narracji historycznej.

State support for the protection of Jewish heritage as an important part of Poland's history is crucial in building a reliable historical narrative.

i, w miarę konieczności, domaga się sprostowań oraz walczy o używanie poprawnych sformułowań mówiących o niemieckich obozach zagłady. Z satysfakcją zauważamy aktywność partnerskich organizacji i środowisk żydowskich w tej kwestii. Szczególnie znaczenie dla tej sprawy posiada fakt, że były niemieckie obozy koncentracyjne, w większości zostały wybudowane na terenie okupowanych ziem polskich. Staraniem Państwa Polskiego, zostały one upamiętnione i udostępnione publicznie w charakterze placówek muzealnych, aby słowa „nigdy więcej wojny” niosły za sobą konkretny obraz. Miejsca te są masowo odwiedzane przez turystów krajowych i zagranicznych, w tym wiele grup z Izraela i innych krajów, gdzie społeczność żydowska jest dzisiaj liczna. Zależy nam, aby na Polskę nie patrzono jedynie przez pryzmat miejsc pamięci, ale także, aby turyści żydowscy mieli szansę odwiedzenia miejsc historycznych związanych z prawie 1000-letnią obecnością na ziemiach polskich. Aby można było to osiągnąć – tak ważne jest zachowanie autentycznych relikwów i obiektów zabytkowych reprezentujących kulturę żydowską. Wspieranie przez Państwo dziedzictwa żydowskiego, stanowiącego przecież istotną część historii Polski, jest dla nas ważnym elementem budowy rzetelnej narracji historycznej.

Dla zachowania pamięci o Żydach mieszkających w Polsce przed II wojną światową istotny jest również realizowany przez Ministerstwo

themselves and their families, to help their Jewish neighbors, which assistance was punishable by death. It is with these noble Polish citizens in mind that the Ulma Family Museum of Poles Saving Jews in World War II in Markowa near Łańcut was opened in 2016. The Łańcut synagogue, the city's main tourist attraction along with the Potocki Palace, hosted the Museum's opening ceremony, a symbolic act of Polish-Jewish solidarity.

Our shared history also obliges the Polish State to actively disseminate true historical facts among the international audience. Almost 80 years after the war, it has become necessary to remind the world of who was directly responsible for the extermination of Europe's Jews. The Ministry of Foreign Affairs acts to counter statements in international media contradicting historical facts and suggesting that Poles were responsible for the existence of German concentration and death camps (expressions like “Polish camps”). Regardless of whether such statements are made deliberately or out of a lack of awareness, their harmful effect is not limited to the linguistic and semantic realm. They can spread a false message, instilling an untrue image of relations between Poles and Jews during World War II. The MFA monitors foreign media and, if necessary, demands corrigenda and fights for accurate statements referring to the wartime extermination camps as German. To our great satisfaction, we are being

increasingly supported in this effort by partner organizations and the Jewish community. Of primary importance is the fact that most of the former German concentration camps were built in occupied Polish territories. Thanks to the efforts of the Polish State, these sites have been commemorated and opened to the public as museums so that the words “Never again” can convey a powerful image. They are visited by large numbers of tourists from Poland and other countries, including by groups from Israel and Jewish diaspora countries. It would be wonderful if these visitors didn't view Poland solely through the lens of memorial sites but also visited places historically related to the Jews' 1000-year presence in Polish lands. To allow them to do so, it is crucial to preserve authentic Jewish artefacts and historic monuments. State support for the protection of Jewish heritage as an important part of Poland's history is crucial in building a reliable historical narrative.

The Ministry's Polish diaspora program is also crucial for preserving the memory of Jews who lived in Poland before World War II. It is noteworthy that Jews are also members of Polish communities in various countries around the world today (former and current citizens of Poland) and enrich the culture of those countries. The Plenipotentiary of the Polish Minister of Foreign Affairs for Contacts with the Jewish Diaspora is an important figure in this regard. He is responsible for identifying conditions and profiles of Jewish social activity and for facilitating contacts between Jews living in Poland and those around the world, including descendants of Polish Jews. Cooperation with the Polish-Jewish diaspora and the Plenipotentiary's tasks are linked to the activity of organizations like the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage which ensures the care of a wide range of historical sites, including synagogues and cemeteries. The MFA frequently passes inquiries concerning

Spraw Zagranicznych program współpracy z Polonią. Zauważyć trzeba, że wśród przedstawicieli polskiej mniejszości narodowej zamieszkującej obecnie w różnych krajach świata znajdują się także Żydzi (byli i obecni obywatele Rzeczypospolitej), co bez wątpienia ma niebagatelną wartość kulturotwórczą dla tych państw. Ważną rolę odgrywa tu Pełnomocnik Ministra Spraw Zagranicznych RP ds. kontaktów z diasporą żydowską. Jest on odpowiedzialny za rozpoznanie warunków i profilu działalności społeczności żydowskiej, a także ułatwienie, czasem w ogóle umożliwienie kontaktów między Żydami żyjącymi obecnie w Polsce a diasporą zagraniczną, tudzież potomkami polskich Żydów, którzy zamieszkują w różnych miejscach świata. Współpraca z Polonią żydowską i zadania Pełnomocnika wiążą się z działalnością takich organizacji jak Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która ma pod swoją opieką szereg zabytków kultury żydowskiej, jak choćby synagogi i cmentarze. Nierzadko MSZ przekazuje zapytania do żyjących za granicą Żydów o polskich korzeniach dotyczące grobów ich przodków, a liczne projekty realizowane przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego mające na celu uporządkowanie, rewitalizację i upamiętnianie żydowskich nekropolii często współfinansowane są przez potomków polskich Żydów. Współpraca przyczynia się do rozwoju potencjału Polski w polityce zagranicznej i międzynarodowej.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych współpracuje z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego – jako przedstawicielem tej mniejszości narodowej i wyznaniowej - w zakresie działań, których celem jest zarówno ochrona pozostałości kultury materialnej, jak i badanie oraz upowszechnianie wiedzy o kulturze niematerialnej Żydów. Efektem tej współpracy była między innymi organizacja w 2013 roku przez Fundację – dzięki wsparciu finansowemu

Liczne projekty realizowane przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego mające na celu uporządkowanie, rewitalizację i upamiętnianie żydowskich nekropolii często współfinansowane są przez potomków polskich Żydów.

The Foundation's numerous projects aiming to clean up, revitalize and commemorate Jewish burial grounds are often financially supported by descendants of Polish Jews.

MSZ – międzynarodowej multidyscyplinarnej konferencji naukowej „Jan Kariski: Świadek, Emisariusz, Człowiek”. Odbyła się ona w renesansowej synagodze w Zamościu, zrewitalizowanej w latach 2009-2011 przez Fundację.

Po II wojnie światowej, w okresie komunizmu, wiele niejednokrotnie bardzo wartościowych zabytków żydowskiej kultury materialnej znalazło się bez opieki i przez lata ulegało degradacji. Ostatecznie nieliczne pozostałości tej kultury udało się uratować. Znakomitym przykładem jest wzmiankowana wcześniej synagoga w Zamościu. Kontynuacja opieki nad tymi relikwiami jest bardzo ważna, ale trzeba pamiętać, że nadal istnieją zabytki także żydowskie pozbawione należytej opieki konserwatorskiej. Z uznaniem należy więc podkreślić starania podejmowane przez różne instytucje, wśród których należy wymienić, obok Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, funkcjonujące na lokalną skalę inicjatywy samorządowe. Na wyróżnienie zasługują także działania władz lokalnych, dzięki którym udało się ocalić od ruiny wyjątkowe obiekty historyczne: synagogi w Dąbrowie Tarnowskiej i Wrocławiu, dom przedpogrzebowy w Gliwicach i wiele innych.

Elementem działań Ministerstwa Spraw Zagranicznych w ramach dialogu ze społeczeństwem obywatelskim, jest kierowanie istniejącymi w 17. polskich miastach Regionalnymi Ośrodkami Debaty Międzynarodowej.

ancestral graves on to Jews with Polish roots living abroad, while the Foundation's numerous projects aiming to clean up, revitalize and commemorate Jewish burial grounds are often financially supported by descendants of Polish Jews. This cooperation develops Poland's foreign and international policy potential.

The Ministry of Foreign Affairs works with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage (as a representative of the Jewish national and religious minority) to protect what is left of Jewish material culture and with regard

to the study and dissemination of non-material heritage. One outcome of this collaboration was the international multidisciplinary academic conference *Jan Kariski: Witness, Emissary, Man* organized by the Foundation in 2013 with the financial support of the MFA. It was held at the Renaissance synagogue in Zamość, revitalized by the Foundation in 2009–2011.

After World War II, under communism, a number of extremely precious monuments of Jewish material culture were left without care to degenerate. In the end, however, a number of remnants of Jewish culture were saved. The already mentioned synagogue in Zamość is an excellent example. It is extremely important to ensure continual care and maintenance of such sites, but it should be kept in mind that there are Jewish monuments that are not covered by adequate conservation schemes. We must therefore commend the efforts of various institutions, in addition to the Foundation's, including long-term self-government initiatives at the local level. It is thanks to the efforts of local authorities that unique historical monuments, including

ZAMOŚĆ

Synagoga | The Synagogue

Synagoga | The Synagogue

DĄBROWA TARNOWSKA

Są one istotnymi kanałami współpracy MSZ z samorządami i organizacjami pozarządowymi. Ośrodki te prowadzą działalność informacyjną i edukacyjną w zakresie polskiej polityki zagranicznej z uwzględnieniem tematyki mniejszości narodowych, w tym właśnie żydowskiej.

Działania podejmowane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych i kontakty nawiązywane przez nie z różnymi instytucjami są w moim przekonaniu niezbędne dla udostępniania nowych obiektów związanych z kulturą żydowską oraz dla opieki nad obecnie funkcjonującymi. Wierzę, że wspólnie możemy zapewnić trwałą pamięć o tym dziedzictwie, które stanowi bardzo ważną część polskiej tożsamości kulturowej, i przechować je dla przyszłych pokoleń.

the synagogues in Dąbrowa Tarnowska and Wrocław, a pre-burial house in Gliwice, and a host of other sites have been saved from ruin.

Within the framework of dialogue with civil society, the Ministry of Foreign Affairs also runs Regional Centers for International Debate in 17 Polish cities. These centers are an important channel of communication and cooperation with self-governments and NGOs. They provide information and education on Polish foreign policy, also touching on the issue of national minorities, including Jews.

In my view, the activities of the Ministry of Foreign Affairs and its contacts with a range of institutions are crucial when it comes to opening new sites related to Jewish culture and providing care and maintenance to those already operating. I believe that together we can ensure that the memory of a heritage that forms an extremely important part of Polish cultural identity can be preserved for future generations.

Tysiąc lat wspólnego dziedzictwa

A Thousand Years of Shared History

Jarosław Sellin

Sekretarz Stanu
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Secretary of State
Ministry of Culture and National Heritage

Polska kojarzy się dziś współczesnym Żydom, mieszkającym w Izraelu, Ameryce i innych krajach przede wszystkim z wielkim cmentarzem, „przeklętą ziemią”, miejscem największego masowego mordu w dziejach świata. Trudno się temu dziwić, skoro większość polskich Żydów straciła podczas Holokaustu swoich bliskich, a wręcz całe rodziny, wymordowane przez Niemców właśnie na polskiej ziemi.

Ten punkt widzenia, jakkolwiek zrozumiały, nie uwzględnia jednak tego, że Polska, zanim została miejscem zagłady Żydów, przez wieki była jednym z najważniejszych miejsc ich życia. Nie można także zapominać, że podczas II wojny światowej Polska straciła niemal sześć milionów obywateli, z których Żydzi to ponad połowa tych ofiar. Polacy stanowią największą grupę wśród odznaczonych medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, przyznawanym przez Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu Jad Waszem w Jerozolimie za ratowanie Żydów. W 2016 r. również w naszym kraju została w szczególny sposób uhonorowana szlachetna postawa ratowania Żydów przez polskich sąsiadów: w Markowej niedaleko Łańcuta otwarto Muzeum Polaków Ratujących Żydów Podczas II Wojny Światowej im. Rodziny Ulmów.

Przez blisko tysiąc lat Polska była bezpiecznym schronieniem, „*paradisus Iudaeorum*” – rajem dla wypędzonych z Europy Zachodniej wyznawców judaizmu. W kraju nad Wisłą, Bugiem i Niemnem, aż po Dzikie Pola, mogli liczyć na spokój i ochronę, zapewnianą przez naszych władców. Zabójstwo Żyda traktowane było przez prawo jak atak na królewskiego sługę, co wiązało się z surowymi karami dla sprawców. W praktyce Żydzi tworzyli osobny stan, stając się w wielu przypadkach członkami politycznej, społecznej i finansowej elity kraju.

XVI stulecie zwane jest „złotym wiekiem” polskich Żydów. W kraju działały wyższe

Contemporary Jews living in Israel, the United States, and other countries mostly see Poland as a huge cemetery, a “cursed land,” the site of the greatest mass murder in human history. This is hardly surprising as most Polish Jews lost loved ones or even their whole families on Polish soil during the Holocaust.

However understandable, this viewpoint does not take into account that before Poland became the place where Jews were killed, it was for centuries one of the main places where Jews lived. Nor can we forget that during World War II Poland lost nearly six million of her citizens, Jews making up half of that number. Poles are the largest group among those honored with the Righteous among the Nations medal awarded by Yad Vashem to those who rescued Jews during World War II. In 2016, the noble stance of providing assistance to Jewish neighbors was also honored in our country in a special way – the Ulma Family Museum of Poles Saving Jews in World War II opened its doors in Markowa near Łańcut.

For nearly 1000 years Poland was a safe haven, a “*paradisus Iudaeorum*” – a paradise for followers of Judaism expelled from Western Europe. From the lands along the Vistula, Bug, and Niemen rivers all the way to the Wild Fields, they could count on safety and the protection of Polish rulers. If a Jew was slain, the perpetrator would be punished harshly just as if he had killed a royal agent. In practice, Jews made up a separate estate and many were members of the country’s political, social, and financial elite.

The sixteenth century is often referred to as the “golden age” of Polish Jews. Religious academies – *yeshivas* – in Poland attracted Jewish students from across Europe. It was there that prominent rabbis and Talmudic scholars taught, including Mosheh Isserles in Krakow and Shalom Shakhnahn in Lublin, whose graves are to this day a destination for pious Jewish

szkoły religijne – jesziwy, w których kształcili się Żydzi z całej Europy. Tu nauczali wybitni rabin, znawcy Talmudu, tacy jak Mosze Isserles w Krakowie czy Szalom Szachna w Lublinie, których groby do dnia dzisiejszego są celem pielgrzymek pobożnych Żydów z całego świata i obiektami historycznego zainteresowania dla pozostałych. W polskich drukarniach powstawały rozsyłane następnie po Europie traktaty religijne, komentarze talmudyczne, modlitewniki i druki. Po wygnaniu Żydów z Hiszpanii, Polska stała się największym ośrodkiem cywilizacji żydowskiej praktycznie do XX w. W Rzeczypospolitej w latach 1581–1764 istniał żydowski parlament, Waad Arba Aracot (Sejm Czterech Ziemi – Małopolski, Wielkopolski, Rusi i Litwy), co było ewenementem na skalę europejską. Ta polityczna instytucja powołana przez króla Stefana Batorego, regulowała funkcjonowanie setek gmin żydowskich – kahałów i sprawy podatkowe – Żydzi podlegali opodatkowaniu bezpośrednio na rzecz skarbu królewskiego. Jej historycznym poprzednikiem był istniejący w starożytnym Izraelu Sanhedryn, zaś spadkobiercą jest współczesny parlament Państwa Izraela, Knesset.

W wieku XVIII na ziemiach polskich pojawiły się pierwsze prądy chasydyzmu – nowego prądu religijnego, konkurencyjnego dla tradycyjnego judaizmu rabinicznego. Mimo, że zrodził się on na terenach dzisiejszej Ukrainy, następnie podzielonych między Austrię i Rosję, to jednak właśnie na terenie Polski istniały najważniejsze ośrodki chasydzkich cadyków, wokół których rozwijały się ich dynastie, kontynuowane do dnia dzisiejszego poza granicami kraju, m.in. w Izraelu i Stanach Zjednoczonych. Ich dziś żyjący wyznawcy corocznie pielgrzymują do Polski, by modlić się na grobach swoich duchowych mistrzów. Tradycyjny strój chasydzkiego Żyda z Rzeczypospolitej do dziś stanowi typowy widok w dzielnicach

Po wygnaniu Żydów z Hiszpanii, Polska stała się największym ośrodkiem cywilizacji żydowskiej praktycznie do XX w.

After the expulsion of Jews from Spain, Poland became the world center of Jewish civilization and remained one until the twentieth century.

zamieszkałych przez ortodoksyjnych Żydów w Bnei Brak (Izrael) czy Brooklynie (USA).

Pod koniec XVIII w. Polska zniknęła z mapy świata, podzielona między sąsiadujące z nią państwa: Rosję, Prusy i Austrię. Okres zaborów, tragiczny dla państwowości i kultury polskiej, był także czasem przebudzenia patriotyzmu polskiego wśród polskich Żydów. Wspomnieć wypada bohaterskie walki podczas powstań narodowych, obecność Żydów w propolskich ruchach politycznych, aktywny udział w manifestacjach patriotycznych i związane z tymi wydarzeniami wybitne postacie takie jak Berek Joselewicz (uczestnik Insurekcji Kościuszkowskiej), czy rabin Dow Ber Meisels (otwarcie poparł Powstanie Styczniowe).

Także prądy XIX-wiecznej Haskali, żydowskiego Oświecenia, nie ominęły Polski. Zasymlowani, lub częściowo zasymlowani polscy Żydzi wnieśli bezcenny wkład w kulturę, sztukę i naukę Rzeczypospolitej. Kto nie zna dziś nazwisk takich jak Icchak Lejbusz Perec, Isaac Baszewis Singer, Jan Lechoń, Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Marian Hemar czy Janusz Korczak? Odbudowa polskiego parlamentaryzmu w okresie międzywojennym także nie byłaby możliwa bez zaangażowania inteligencji żydowskiej, czego najlepszym dowodem jest znacząca liczba żydowskich posłów w strukturach władzy II RP. Cenne doświadczenia z tego okresu z pewnością posłużyły wywodzącym się w większości z Polski budowniczym współczesnego państwa Izrael. Ambasador Szewach Weiss

pilgrims from all over the world and a historical attraction for others. Printing houses in Poland published religious treatises, Talmudic commentaries, prayer books and pamphlets which were distributed across Europe. After the expulsion of Jews from Spain, Poland became the world center of Jewish civilization and remained one until the twentieth century. There was a Jewish parliament in Poland, the Va'ad Arba Aratsot (the Council of Four Lands, i.e. Lesser Poland, Greater Poland, Rus', and Lithuania), which existed from 1581 to 1764 and was exceptional in Europe. This political institution, founded by King Stefan Batory, regulated the life of hundreds of Jewish communities, overseeing kehillas and taxation, as Jews were taxed directly by the Crown. Its historical predecessor was the Sanhedrin in ancient Israel, while its contemporary successor is the modern Israeli parliament, the Knesset.

In the eighteenth century, Hasidism, a new religious movement competing with traditional rabbinic Judaism, began to spread through Polish lands. Although it emerged in Podolia, today in Ukraine, a territory subsequently divided between Austria and Russia, it is in Poland that the main Hasidic courts were established and dynasties of tsaddikim, continued to this day in countries like Israel and the United States, flourished. Followers of tsaddikim make annual pilgrimages to Poland to pray at the graves of their spiritual leaders. The traditional garb of a Hasidic Jew from Poland is a common sight

in neighborhoods inhabited by orthodox Jews like Bnei Brak in Israel or Brooklyn in the United States.

At the end of the eighteenth century Poland disappeared from the map, partitioned by its neighbors – Russia, Prussia, and Austria. The partitions were a tragic period for Polish statehood and culture. They were also a time of a patriotic awakening among Polish Jews. Jews fought heroically in the Polish national uprisings, joined political movements, and took an active part in patriotic demonstrations. Prominent figures in these events included Berek Joselewicz (a participant of the Kościusko Uprising) and Rabbi Dov Ber Meisels (who openly supported the January Uprising of 1863).

In the nineteenth century, the Haskalah, the Jewish Enlightenment, also made its way to Poland. Assimilated or partly assimilated Polish Jews were prominent figures in culture, art and science. Who hasn't heard of Yitskhok Leybush Peretz, Isaac Bashevis Singer, Jan Lechoń, Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Marian Hemar and Janusz Korczak? The revival of Polish parliamentary life during the interwar period would also not have been possible without the Jewish intelligentsia, as evidenced for example by the large number of Jewish deputies in the Sejm and Senate. The invaluable experience gained during this period doubtless benefited the builders of the future State of Israel, who largely came from Poland. Ambassador Szewach Weiss often repeats that pre-war Poland had "carried Israel in her womb," as it were.

The experience of taking part in Poland's struggle for independence during the partitions inspired many Jews to fight in the armed forces under the white-and-red banner. During World War I, 600 Polish Jews fought in the Polish Legions. During World War II, Jews confronted the Third Reich during the campaign of September 1939 (almost 100,000 Polish Jews had the chance to stand up in arms against the

często powtarza, że przedwojenna Polska była niejako „w ciąży z Izraelem”.

Po doświadczeniach walki o niepodległość Polski w okresie zaborów, Żydów nie brakowało w szeregach sił zbrojnych walczących pod białoczerwonym sztandarem. W czasie I wojny światowej walczyli w Legionach Polskich (600 polskich Żydów), w czasie II wojny stawali czoła III Rzeszy podczas kampanii wrześniowej (prawie 100 tysięcy polskich Żydów miało niepowtarzalną okazję zbrojnie powstrzymać śmiertelne dla siebie zagrożenie). Walczyli też w Armii Polskiej na zachodzie i wschodzie, powstaniach w getcie warszawskim i białostockim oraz w Powstaniu Warszawskim. Gestem podniesionym do rangi symbolu były dwie flagi – polska i żydowska – wywieszane przez bojowników getta w stolicy Polski w kwietniu 1943 r.

Tysiąc lat koegzystencji narodów polskiego i żydowskiego na ziemiach Rzeczypospolitej nie przebiegało, rzecz jasna, bez problemów. Zdarzały się okresy, gdy nasilały się nastroje czy akcje antyżydowskie. W średniowieczu Żydów wypędzano poza mury miast, w XVII wieku po raz pierwszy doszło do masowych mordów wyznawców judaizmu podczas powstania Chmielnickiego (tu warto przypomnieć, że ogarnięci żądzą krwi Kozacy mordowali wszystkich: także polską szlachtę, księży i chłopów). Przez wieki nie brakowało wzajemnych, negatywnych stereotypów, które znajdowały ujście w procesach o mord rytualny w wiekach średnich i pogromach w zaborze rosyjskim w XIX w. Niechlubne karty polskiej historii ostatnich stu lat obejmują antysemickie wydarzenia lat trzydziestych, getto ławkowe na uniwersytetach, zabójstwa Żydów na Podlasiu w 1941 r., pogrom kielecki w 1946 r. i antyżydowską kampanię z 1968 r., które spowodowały emigrację większości Żydów, którzy przeżyli Holokaust. Choć należy pamiętać, że w czasie zaborów inspirację do tych działań dawała carska ochrana, na Podlasiu w 1941 roku – Niemcy, a po 1944 roku

Dziś w Polsce mieszka od kilku do kilkunastu tysięcy obywateli pochodzenia żydowskiego, z których niewielka część aktywnie uczestniczy w życiu dziewięciu funkcjonujących gmin żydowskich.

Between a few to over a dozen thousand Polish citizens with Jewish roots live in Poland today, of whom only a small number take an active part in the life of the country's nine Jewish religious communities.

– narzuceni siłą Polakom rządzący komuniści. Nie możemy także zapominać o istnieniu szmalcowników, którzy dla nagrody wydawali Żydów Niemcom i szantażowali tych, którzy się ukrywali. Wielu z nich dosięgło jednak karzące ramię sprawiedliwości polskiego rządu podziemnego. Nie można jednak stawiać znaku równości między tymi wydarzeniami a dokonaniem przez niemieckich nazistów, zaplanowanym w najdrobniejszych szczegółach, bezprecedensowym, masowym mordem przeprowadzonym w latach 1941-1944, określanym mianem Holokaustu. Fakt, że ponad połowę spośród łącznej liczby sześciu milionów ofiar Holokaustu stanowią polscy Żydzi, a wszystkie niemieckie obozy zagłady były zlokalizowane na okupowanych przez III Rzeszę ziemiach Polski, wynika jedynie z tego, że na tym obszarze występował przed wojną największy odsetek ludności żydowskiej w Europie. Niezwykle zasługi na polu ratowania polskich Żydów miała polska, autoryzowana przez Polskie Państwo Podziemne, Rada Pomocy Żydom „Żegota”, jedyna taka organizacja w okupowanej przez Niemców Europie.

Dziś w Polsce mieszka od kilku do kilkunastu tysięcy obywateli pochodzenia żydowskiego, z których niewielka część aktywnie uczestniczy w życiu dziewięciu funkcjonujących gmin

mortal danger that threatened their nation). Jews also fought in the Polish Armed Forces in the West and in the East, in the uprisings in the Warsaw and Białystok ghettos and in the Warsaw Rising. The two flags – Polish and Jewish – raised by the Warsaw ghetto insurgents in the Polish capital in April 1943, have become a timeless symbol.

Of course the thousand years of Polish-Jewish coexistence in Polish lands were not conflict-free. There were periods during which anti-Jewish attitudes or actions intensified. In the Middle Ages, Jews were not allowed to live within city walls, and in the seventeenth century thousands of followers of Judaism were murdered during the Khmelnytsky Uprising (the bloodthirsty Cossacks also murdered Polish nobles, clergy, and peasants). Over the centuries negative stereotypes pervaded mutual relations, resulting in blood libels in medieval times and pogroms in the Russian partition in the nineteenth century. Shameful pages of Polish history over the last 100 years include the anti-Semitic events of the 1930s, bench ghettos at Polish universities, killings of Jews in Podlasie in 1941, the Kielce Pogrom of 1946 and the anti-Jewish campaign of 1968, which brought about the emigration of most of those who had survived the Holocaust. It must be kept in mind, however, that these

actions were inspired – during the partitions in tsarist Russia by the Okhrana, in Podlasie in 1941 by the Germans, and after 1944 by Poland's forcefully imposed communist government. Nor must we forget the existence of blackmailers – *szmalcownicy* – who denounced Jews to the Germans for profit and blackmailed those in hiding. Many of them, however, were punished by the judiciary arm of the Polish Underground State. One cannot, however, place an equality sign between these events and the Holocaust – the unprecedented Nazi-German mass extermination of Jews planned down to the last detail and carried out in 1941–1944. The fact that nearly half of the six million Jewish victims of the Holocaust were Polish Jews and that all of the German death camps were located in German-occupied Poland was due to the fact that pre-war Poland had the highest percentage of Jews in Europe. The Żegota Council to Aid Jews, authorized by the Polish Underground State, the only such organization to exist in German-occupied Europe, played an exceptional role in the rescue of Polish Jews.

Between a few to over a dozen thousand Polish citizens with Jewish roots live in Poland today, of whom only a small number take an active part in the life of the country's nine Jewish religious communities. And although modern Jewish life is being revived and is flourishing in contemporary Poland, Jews are not as ubiquitous and noticeable as they were before World War II. This gaping void in Poland's cultural landscape, which has included Jews since time immemorial, is to a certain degree filled by all kinds of festivals of Jewish culture, film festivals, and Klezmer music concerts. The ubiquity and popularity of Jewish cultural motifs, in the absence of Jews, is evidence of the extent to which the 1000 years of coexistence have left marks in Polish consciousness and of the falsity of statements to the effect that Poles imbibe anti-Semitism

żydowskich. I mimo, że współczesne żydowskie życie w Polsce odradza się i kwitnie, to jednak Żydzi nie są tak wszechobecni i zauważalni, jak miało to miejsce przed II wojną światową. Ta ziejąca pustką luka w polskim krajobrazie kulturowym, w którym Żydzi obecni byli właściwie od zawsze, do pewnego stopnia wypełniana jest przez powszechnie organizowane festiwale kultury żydowskiej, przeglądy filmów i koncerty muzyki klezmerskiej. Wszechobecność i popularność kulturowych motywów żydowskich, przy jednoczesnej nieobecności Żydów, jest dowodem na to, w jak wielkim stopniu tysiąc lat współżycia wpłynęło na świadomość Polaków i jak nieprawdziwe są twierdzenia, że nasi rodacy „wysnali antysemityzm z mlekiem matek”. Półki księgarń, pełne książek o historii polskich Żydów, popularność programów edukacyjnych o tematyce żydowskiej (takich jak realizowany przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego program „Przywróćmy Pamięć”, w którego gali finałowej miałem przyjemność uczestniczyć w 2016 roku), wreszcie rosnąca liczba upamiętnień miejsc kaźni i renowacja kolejnych zabytków żydowskiej architektury i kultury świadczy dobitnie o niegasnącym zainteresowaniu Polaków historią polskich Żydów. Sam uległem tej fascynacji w latach osiemdziesiątych, gdy studiowałem historię „mojego” Pomorza i obecności tam Żydów.

Nieliczni dziś polscy Żydzi z konieczności obarczeni zostali rolą strażników pamięci, opiekunów dziedzictwa w postaci rozrzuconych po Polsce opustoszałych synagog, zaniedbanych cmentarzy i innych obiektów użytkowanych przez dawne gminy żydowskie. To niezwykle odpowiedzialne i ważne zadanie wymaga ogromnych nakładów finansowych, którymi nie dysponują nieliczne gminy i organizacje żydowskie. W wielu przypadkach mają one oddanych sojuszników w postaci setek Polaków, którym leży na sercu zachowanie tych relikwów i upamiętnienie przedwojennych gmin żydowskich.

with their mothers' milk. Bookstore shelves filled with books on the history of Polish Jews, the popularity of educational programs touching on Jewish themes (like FODZ's *To Bring Memory Back* program, whose showcase I had the pleasure of attending in 2016), finally the growing number of memorials at sites of martyrdom and the renovation of monuments of Jewish architecture and culture testify to Poles' undying interest in the history of Polish Jews. I myself succumbed to this fascination in the 1980s when studying the history of “my” Pomerania and its historic Jewish inhabitants.

The few Polish Jews living in Poland today have ineluctably become guardians of memory and wardens of empty synagogues, neglected cemeteries and other sites once used by Jewish communities, scattered across Polish territory. This extremely responsible and sensitive task requires large-scale financial resources which the few existing Jewish communities and organizations simply do not have. In many cases, they can rely on loyal allies in the form of hundreds of Poles to whom saving mementos of and commemorating pre-war Jewish communities is an important mission. Aid is also provided by the central and local authorities, non-governmental organizations and private individuals, including from abroad. The present album features examples of Jewish monuments restored thanks to institutions (particularly the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland) and persons, which today serve both Jewish groups visiting Poland and Poles. The most prominent include the renovated Renaissance synagogue in Zamość, synagogues in Dąbrowa Tarnowska and Wrocław, the only preserved wooden synagogue in Wiśniowa near Myślenice, as well as dozens of renovated Jewish cemeteries, for example in Radom, Serock, Brzostek, Frampol and Józefów Biłgorajski. The involvement of local self-governments, who see Jewish heritage as a way of developing local

Pomoc płynie zarówno z kręgów władz szczebla centralnego, jak i samorządów, organizacji pozarządowych i osób prywatnych, wreszcie także spoza granic Polski. Niniejszy album ukazuje przykłady zabytków żydowskich, które zostały uratowane dzięki instytucjom (w tym zwłaszcza Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego) i osobom i służą dziś zarówno odwiedzającym Polskę grupom żydowskim, jak i Polakom. Wśród najwybitniejszych wymienić można renowację renesansowej synagogi w Zamościu, synagog w Dąbrowie Tarnowskiej, Wrocławiu, jedynej zachowanej synagogi drewnianej w Wiśniowej koło Myślenic, oraz idące w dziesiątki przykłady remontów cmentarzy żydowskich, np. w Radomiu, Serocku, Brzostku, Frampolu, czy Józefowie Biłgorajskim. Istotne jest zaangażowanie samorządów widzących w istnieniu zabytków żydowskich na swoim terenie szansę na rozwój turystyki i biznesu. Od 2011 roku Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego wspiera sukcesywnie remont jedynej barokowej synagogi na Mazowszu – w Przysusze, koło Radomia. Ten obiekt jest przykładem pierwszorzędного zabytku, który został całkowicie zaprzepaszczony w okresie PRL. Partnerem w tym działaniu jest Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, będąca przedstawicielstwem społeczności żydowskiej. Organizacja ta jest niewątpliwym liderem działań na rzecz zachowania materialnego aspektu kultury żydowskiej w naszym kraju. Mamy nadzieję, że takie inicjatywy będą inspiracją dla innych instytucji i grup nieformalnych. Polska jest swoistym „zagłębiem” największej ilości zabytków kultury żydowskiej w Europie, które warto uratować, dla wzbogacenia naszego krajowego dziedzictwa i tworzenia atrakcyjnej oferty turystycznej.

Podobne inicjatywy zasługują na wsparcie ze strony państwa i powinny być realizowane wszędzie tam, gdzie pozostały jeszcze relikty żydowskiej kultury. Niezwykle ważnym

zadaniem dla polskich władz jest także zapobieganie rozmyciu odpowiedzialności za zagładę Żydów poprzez nieustanne przypomnianie, kto rozpętał II wojnę światową i doprowadził do Holokaustu, oraz zwalczanie krzywdzących i nieprawdziwych uogólnień w rodzaju sformułowania „polskie obozy koncentracyjne”. Polska nieustannie sprzeciwia się wszelkiej agresji opartej na uprzedzeniach rasowych i narodowościowych i dba o edukację młodych pokoleń w duchu tolerancji i otwartości. Wspaniałym przykładem takiej edukacji są otwarte niedawno Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie i wspomniane już wyżej Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II Wojny Światowej imienia Rodziny Ulmów w Markowie.

Dziedzictwo narodowe Polski jest sumą dokonania wszystkich narodów, które żyły przez wieki na terenie Rzeczypospolitej, w tym narodu żydowskiego, którego przedstawiciele mieszkali w każdym niemal polskim mieście i miasteczku, współtworząc kulturę, gospodarkę i tradycję naszego kraju. Ten ogromny i bogaty wkład nie może zostać zapomniany.

tourism and business, is crucial. Since 2011, the Ministry of Culture and National Heritage has been supporting the renovation of the only Baroque synagogue left in Mazovia, in Przysucha near Radom. The Przysucha synagogue is an example of a unique monument which was allowed to fall into utter ruin during communist times. The Foundation for the Preservation of Jewish heritage, representing Poland's Jewish community, is a partner in this undertaking. FODZ is the unquestioned leader when it comes to efforts to preserve material aspects of Jewish culture in our country. We hope that initiatives like these will inspire other institutions and informal groups. Poland is a unique “treasure trove,” being home to the largest number of Jewish historical monuments in Europe. They are worth saving both as part of our national heritage and as great tourist attractions in their own right.

Similar initiatives deserve state support and should be carried out wherever remnants of Jewish heritage still exist. One important task incumbent on the Polish authorities is to prevent the blurring of responsibility for

the extermination of Jews by continually reminding the world of who started World War II and perpetrated the Holocaust as well as to combat unfair and untrue expressions like “Polish concentration camps.” Poland firmly condemns any aggression founded upon racial or national prejudice and makes sure that her young generations are educated in a spirit of tolerance and openness. Examples of such education include the recently opened, magnificent Museum of the History of Polish Jews in Warsaw and the already mentioned Ulma Family Museum of Poles Saving Jews in World War II in Markowa.

Poland's national heritage is the sum of the achievements of all the nations who for centuries inhabited these territories, including the Jews, who lived in almost every Polish town and city, contributing to the culture, economy and traditions of our country. This enormous and rich legacy cannot be forgotten.

Finał programu „Przywróćmy Pamięć” | Final event of the „To Bring Memory Back” program

Kto odpowiada za materialne dziedzictwo Żydów polskich?

Who is Responsible for the Material Heritage of Polish Jews?

Monika Krawczyk

Dyrektor Generalna
Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego
CEO
Foundation for the Preservation
of Jewish Heritage in Poland

Drugie, uzupełnione wydanie albumu Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego (FODZ), które zbiega się w czasie z 15-tą rocznicą utworzenia fundacji (akt założycielski podpisano w roku 2000, a rejestracja nastąpiła w 2002 r.), stanowi dobrą okazję do postawienia pytania, które pojawia się niekiedy w debacie publicznej i na które nie można odpowiedzieć jednoznacznie. Pytanie to brzmi: kto odpowiada za materialne dziedzictwo Żydów polskich, czyli ocalałe zabytki?

Zdefiniujmy najpierw, czym jest „dziedzictwo żydowskie w Polsce”. W niniejszym artykule jest ono rozumiane wąsko, skupiamy się na obiektach materialnych stanowiących różnego rodzaju budynki i budowle, które w swojej historii były własnością gmin i organizacji żydowskich i dotrwały do naszych czasów (XX/XXI w.).

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego nigdy nie uważała za swoją pierwszoplanową rolę angażowania się w tzw. projekty miękkie, polegające na kreowaniu działań społecznych (szkoleń, festiwali, konferencji, etc.), które są tak pięknie i skutecznie realizowane przez wiele innych organizacji pozarządowych. Uważaliśmy, że możliwość dysponowania własnością obiektów zabytkowych, wymaga od nas poświęcenia się wyłącznie zadaniu badania historii obiektu, działań zmierzających do uregulowania stanu prawnego, stworzenia dokumentacji technicznej,

The second, expanded, edition of the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage (FODZ) album, whose publication coincides with the 15th anniversary of the founding of FODZ (the founding act was signed in 2000, the Foundation was officially registered in 2002), is an excellent opportunity to reiterate a question which occasionally surfaces in public debates and to which there is no straightforward answer. That question is: Who is responsible for the material heritage of Polish Jews, the surviving monuments of their culture?

Let us first define what “Jewish heritage in Poland” is. For the purposes of this article, let us limit it to material sites, i.e. various kinds of buildings and structures which at one point or another belonged to Jewish religious communities or Jewish organizations and have survived to our day (the late twentieth/early twenty-first century).

The Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland never considered it its primary duty to engage in “soft” projects consisting in organizing social actions (training sessions, festivals, conferences etc.). There are many other non-governmental organizations that do this wonderfully and efficiently. We believed that as warden of historic properties we should focus on investigating the history of these sites, regulating their legal status,

Cmentarz żydowski | The Jewish Cemetery

SZCZEBRZESZYN

PRZYSUCHA

i wreszcie – prób pozyskiwania funduszy na potrzebne renowacje i ich prowadzenie. Wydaje się, że tak postawione zadanie spowodowało dość unikalną sytuację, w której FODZ chętnie stawał się partnerem dla innych organizacji i instytucji nieposiadających takich prerogatyw.

Odpowiedzi na pytanie postawione w tytule jest kilka, i od razu chcę stwierdzić, że wszystkie odpowiedzi są prawdziwe łącznie i z osobna:

- Właściciel;
- Gminy Żydowskie/Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich;
- Społeczność żydowska w Polsce;
- Żydzi polscy (w tym diaspora na świecie);
- Izrael;
- Niemcy;
- Rząd (administracja państwowa);
- Samorzady;
- Obywatele Polski;
- Organizacje międzynarodowe.

Status prawny własności przedwojennych gmin żydowskich w 1989 r., kiedy Polska stała się demokratycznym państwem prawnym, był uregulowany pobieżnie poprzez liczne akty nacjonalizacyjne sukcesywnie wprowadzane przez władze po 1945 r. Z punktu widzenia znaczenia historycznego można stwierdzić, że wszystkie te obiekty były zabytkowe, niezależnie od ich wpisu do rejestru zabytków. Do 1997 r. jednak – czyli uchwalenia ustawy z 20 lutego 1997 r. – gminy żydowskie (niemające przez cały okres PRL-u osobowości prawnej), w niewielkim stopniu mogły podejmować próby występowania w ochronie miejsc świętych dla judaizmu (cmentarzy, np. cmentarza w Brzezinach n. Łodzi, zamienionego na kopalnię piasku, cmentarza w Toruniu – na którym pochowany jest słynny rabin Cwi Hirsz Kalischer – zniszczonego poprzez wywóz macew i zamienionego na park, co miało miejsce w latach 70-tych) i innych wyjątkowo wartościowych obiektów historycznych (zwłaszcza synagog - np. jedyna na Mazowszu barokowa

compiling technical documentation, and, last but not least, making attempts to obtain funding for any necessary renovations and carrying them out. It seems that the task thus defined put FODZ in a unique position of being a partner for other organizations and institutions that do not have such prerogatives.

There are several answers to the question put in the title of this essay and I right away want to stress that they are all true, separately and jointly.

- The owner
- Jewish religious communities / the Union of Jewish Religious Communities in Poland
- The Jewish community of Poland
- Polish Jews (including their diaspora around the world)
- Israel
- Germany
- The government (the state administration)
- Local authorities
- Polish citizens
- International organizations.

In 1989, when Poland became a democratic state of law, the legal status of properties that had belonged to Jewish communities before the war was vaguely regulated by various nationalization acts passed successively after 1945. From the standpoint of their historical significance, we can assume that all of the sites concerned were historic monuments, regardless of whether they figured in the national register or not. Before 1997, i.e. the passing of the Law of February 20, 1997, Jewish communities (which had no legal personality throughout all of the communist period) could only make limited appeals for the protection of holy places of Judaism (such as cemeteries, including the cemetery in Brzeziny near Łódź which was turned into a sand pit or the Jewish cemetery in Toruń, burial place of the famous Tzvi Hirsh Kalischer, stripped of matzevot and turned into a park in the 1970s) as and other unique historical sites (particularly

synagoga w Przysusze, przez lata funkcjonująca jako składnica nawozów sztucznych).

W 2006 r. Fundacja wydała książkę prof. Kazimierza Urbana pt. „Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944–1966”, gdzie na przykładzie konkretnych dokumentów można prześledzić liczne apele i listy kierowane przez przedstawicieli społeczności żydowskiej do władz komunistycznych z interwencji w takich sprawach. Na podstawie zebranych tam dokumentów należy stwierdzić, że nieliczne społeczeństwo żydowskie, działające poprzez swoich nieoficjalnych przedstawicieli (jak rabin Wawa Morejno) podejmowało próby działania, jednak ówczesne władze w ogóle się tym nie zajmowały.

Państwo polskie zachowywało się jak klasyczny „pies ogrodnika”; samo nie było w stanie podjąć działań ratunkowych na rzecz licznych zabytków zaniedbanych w czasie wojny i w trudnych latach odbudowy kraju, gdy istniały inne priorytety. Jednocześnie nie było też skłonne reaktywować gmin żydowskich czy stworzyć procedur umożliwiających ich renowację.

Okres PRL-u, gdzie państwo było właścicielem obiektów należących przed wojną do gmin żydowskich należy podsumować negatywnie, choć trzeba zauważyć działania na rzecz zachowania takich wybitnych obiektów jak synagogi w Tykocinie, Włodawie, Łańcucie, Krakowie – w których stworzono muzea. W tym samym czasie zniszczono jednak ogromną ilość spuścizny zabytkowej, zwłaszcza nekropolii. W wielu przypadkach rozbierano obiekty, zupełnie nie zniszczone przez niemieckich okupantów: np. cmentarz w Słubicach, czyli historyczny cmentarz gminy żydowskiej Frankfurtu nad Odrą, na którym pochowano słynnego kodyfikatora prawa żydowskiego – Josefa Theomima, autora „Pri Megadim”. Zniszczono też najstarszy cmentarz żydowski w Kaliszu, kryjący szczątki innego wybitnego luminarza

Proces „restitucji” stał się w zasadzie fundamentalnym źródłem dochodów społeczności żydowskiej po 1997 r., a w 2017 r. zmierza do bycia praktycznie źródłem jedynym.

After 1997 “restitution” became the primary source of income for the Jewish community, and as of 2017 is on its way to becoming the only one.

prawa żydowskiego – Awrahama Gombinera, autora „Magen Awraham”

Przełom roku 1989 r. i zmiana ustroju na demokratyczny, oraz Ustawa z 20 lutego 1997 r. dała możliwość Związkowi Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP i zrzeszonych w nim gminom do wystąpienia z wnioskami o zwrot nieruchomości należących do dawnych gmin żydowskich. Do zamknięcia pięcioletniego ustawowego terminu na ich zgłaszanie, strona żydowska złożyła 5500 wniosków o zwrot obiektów wykorzystywanych przed wojną do celów religijnych (w tym 1200 cmentarzy). Chociaż strony rządowa i wyznaniowa zakładały, że przewidziana procedura będzie sprawna i wydajna, okazało się, że wzajemne życzenia i potrzeby rozmiągają się w znacznym stopniu. Według danych na kwiecień 2017 r. postępowania zakończono w 55% spraw, z czego ponad połowa zakończyła się dla strony żydowskiej negatywnie (odrzuconiem lub oddaleniem wniosku). Przyczyną był głównie brak dostatecznego udowodnienia roszczenia przez stronę wyznaniową, co z kolei było skutkiem niedostępności materiału archiwalnego. W przeciwieństwie do innych religii, dokumentacja instytucji żydowskich w czasie wojny była rozmyślnie niszczone. Nie istnieje zatem, tak ważna z punktu zachowania pamięci o ludziach tworzących społeczność żydowską, inwentaryzacja miejsc pochówków.

Należy zauważyć, że środki pochodzące z powyższego procesu regulacji, zasilają

synagogues; for example, the only Baroque synagogue in Mazovia, located in Przysucha, was for many years used as a storage facility for artificial fertilizers).

In 2006, the Foundation published Prof. Kazimierz Urban’s book *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944–1966* (Jewish Cemeteries, Synagogues, and Houses of Prayer in Poland, 1944–1966) which cites original documents, allowing one to trace the numerous appeals and letters sent by representatives of the Jewish community to the communist authorities to intervene. Based on the documents collected in the volume we can conclude that the small Jewish community, acting through its unofficial representatives (like Rabbi Wawa Morejno), made numerous attempts; the communist authorities, however, remained unconcerned and did nothing.

The Polish state presented a classical “dog in the manger” scenario. As Poland rebuilt itself after the war, it proved incapable of any efforts to rescue the numerous monuments damaged during the war and neglected in the postwar period, citing other priorities. At the same time, the communists were unwilling to reactivate Jewish communities or put in place any measures so that they could reconstitute themselves.

The communist period, when former Jewish communal properties were owned by the state, should be assessed negatively, although one should take account of efforts to save prominent

synagogues in Tykocin, Włodawa, Łańcut, and Krakow, in which museums were set up. At the same time, a vast number of historic sites, particularly cemeteries, were destroyed. In many cases, sites completely undamaged by the Germans were dismantled, such as the cemetery in Słubice, the historic cemetery that had served the Frankfurt an der Oder community and where the famed codifier of Jewish law Joseph Theomim, author of *Pri Megadim*, was buried. The oldest Jewish cemetery in Kalisz, burial place of another prominent luminary of Jewish law, Avraham Gombiner, author of *Magen Avraham*, was also destroyed.

1989 and Poland’s democratic transformation as well as the Law of February 20, 1997 made it possible for the Union of Jewish Communities in Poland and the communities associated within it to apply for the return of erstwhile Jewish communal properties. By the five-year deadline for filing claims, as set in the Law, the Jewish side had filed 5500 claims concerning pre-war religious sites and buildings (including 1200 cemeteries). Although both the government and the Jewish side assumed that the set procedure would be effective and efficient, it turned out that mutual expectations and needs for most part did not overlap. As of April 2017, 55% of the filed claims had been processed, over half of them refused or rejected. The usual reason given was lack of sufficient evidence to back up the claim, due to the absence of archival materials. Unlike other denominations, Jewish communal documents were deliberately destroyed during World War II. There is thus no inventory of burials, for example – so important when it comes to keeping the memory of individual members of the Jewish community alive.

It should be noted that funds coming from the regulatory process described above end up directly in the budgets of the Jewish communities and of FODZ, and are mostly used to renovate historic sites and buildings. It must

bezpośrednio fundusze gmin żydowskich i FODZ, i są w dużej części przeznaczone na renowację obiektów historycznych. Należy podkreślić, że proces „restrykcji” stał się w zasadzie fundamentalnym źródłem dochodów społeczności żydowskiej po 1997 r., a w 2017 r. zmierza do bycia praktycznie źródłem jedynym.

Obecnie, właścicielami interesujących nas zabytków są różne podmioty: od osób i organizacji prywatnych po samorządy, instytucje państwowe i w końcu gminy żydowskie. Na tym tle obowiązują przepisy o ochronie zabytków (Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. ze zm. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) i w myśl Konstytucji RP każdy właściciel powinien być traktowany tak samo. Jednakże, jak zachęcić Skarb Państwa do zmuszenia samego siebie do wyremontowania lub choćby zabezpieczenia obiektu do niego należącego? Z drugiej strony, o ile łatwiej te same organy państwa mogą skuteczniej egzekwować od innych podmiotów wykonywanie prac przy zabytkach. Przykładem degradacji zabytku będącego własnością Skarbu Państwa jest pozostałość unikalnej synagogi obronnej w Dukli. O ile 20 lat temu można było jeszcze w niej oglądać naścienne malowidła, to dzisiaj stojąca bez oparcia kamienna ściana grozi zawaleniem i wręcz tworzy zagrożenie dla osób przebywających w pobliżu. Na drugim końcu szeregu innych przykładów, można wskazać projekty pozytywne: jak wieloletnie wspieranie przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego renowacji XVIII w. synagogi w Przysusze.

W przypadku każdego zabytku, zniknięcie budowli będącej świadkiem wielowiekowej historii jest stratą nie do odrobienia. Z tym, że w przypadku zabytków żydowskich w Polsce, znika nie tylko budynek, ale też pamięć historyczna o ludziach, którzy prawie przez 1000 lat współtworzyli nasz kraj. Niemcy w swojej brutalnej machinie Zagłady w czasie okupacji w okresie II wojny światowej wymordowali

naturalnych użytkowników i opiekunów tych miejsc. Ich działania pod tym względem były skuteczne. Cmentarze żydowskie w Polsce (o ile przetrwały rabunkowe czasy PRL-u) są poważnie odludnym, zarośniętym pustkowiem, z coraz bardziej zatartymi hebrajskimi literami na nielicznych nagrobkach.

Smutna statystyka: 1200 cmentarzy (i gmin) żydowskich przed wojną, versus 9 gmin żydowskich i FODZ współcześnie. Realistycznie patrząc, to zestawienie na pierwszy rzut oka pokazuje beznadziejność sprawy: być może te nieliczne gminy – zrzeszające też równie niewielu członków – są w stanie zadbać o pewne kwestie formalne (uregulowanie stanu prawnego, granic, interwencje w szczególnych przypadkach), ale z pewnością nie są w stanie zadbać o codzienny porządek i potrzebne remonty.

Z tego względu, z założenia Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego działała w sposób nakierowany na pozyskiwanie lokalnych sojuszników działających na rzecz ochrony zabytków żydowskich: od indywidualnych osób po organizacje pozarządowe i samorządy. Takie działania wymagają żmudnego przekonywania, że obiekty zabytkowe związane z kulturą żydowską są atutem rozwoju lokalnego, przyciągają turystów i mogą stać się załączkiem przedsiębiorczości i innych inicjatyw. Z drugiej strony, przekonywać należy Żydów z zagranicy, że zabytki żydowskie są w Polsce bezpieczne i zaraz po renowacji nie staną się ofiarą bezmyślnego

be emphasized that after 1997 “restitution” became the primary source of income for the Jewish community, and as of 2017 is on its way to becoming the only one.

The historic places of interest to us are currently owned by a variety of stakeholders – from private individuals and organizations to local authorities, state institutions, and finally Jewish communities. They are subject to legal provisions concerning the protection of historical monuments (Law of July 23, 2003 on the Protection and Care of Historic Monuments, as amended). Under the Polish Constitution, every owner should be treated equally. But how can one force the State Treasury to renovate a state-owned building or even only to secure it against further damage? On the other hand, state agencies can be very effective in compelling third parties to carry out necessary works. The remnants of a unique defensive synagogue in Dukla are an example of the degradation of a state-owned building. Whereas 20 years ago it was still possible to admire the wall paintings inside, today the wall, standing without support, is at risk of collapsing and in fact poses a risk to anyone nearby. At the other extreme we can cite a number of successful projects like the many-year support of the Ministry of Culture and National Heritage for the renovation of the eighteenth-century synagogue in Przysucha.

As with any monument, the disappearance of a building that had stood witness to several

centuries of history is an irreparable loss. In the case of Jewish historic places in Poland, it is not only the building but also the memory of a people who had lived in and contributed to the culture and development of our country for 1000 years that is extinguished. Through a brutal machinery of death, during World War II and the Holocaust, the Germans wiped out the natural users and guardians of these places. In that respect they were successful. Most Jewish cemeteries in Poland (provided they survived the plundering they were often subject to during the communist period) are a desolate wasteland overgrown with vegetation, the Hebrew letters on the few remaining matzevot faded by time.

A sad statistic: 1200 Jewish cemeteries (and communities) before the war versus 9 Jewish communities and FODZ today. A realistic look at these figures reveals the hopelessness of the situation. The few existing communities (probably with few members) may be able to handle certain formalities (regulating legal status, defining boundaries, intervening in certain cases), but they are definitely unable to look after these sites on a daily basis and to carry out much needed renovations.

For this reason, part of the strategy of the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland is to find local allies – from individuals to NGOs and self-governments. Such tactics include laboriously driving in the point that historic sites related to Jewish culture are an asset, that they attract tourists and can catalyze entrepreneurship and other types of initiatives. On the other hand, Jews abroad should be aware that Jewish monuments are safe in Poland and will not fall prey to acts of thoughtless vandalism the moment they are renovated. In our experience, monuments renovated with foreign assistance become an object of kindly interest and are cared for by the local residents. This is why the incident in Rajgród, where a memorial commemorating

W przypadku każdego zabytku, zniknięcie budowli będącej świadkiem wielowiekowej historii jest stratą nie do odrobienia.

As with any monument, the disappearance of a building that had stood witness to several centuries of history is an irreparable loss.

wandalizmu. Z doświadczenia Fundacji wynika, że zabytki, w które zainwestowano z pomocą środowisk spoza Polski stają się przedmiotem życzliwego zainteresowania i troski okolicznych mieszkańców. Dlatego wielkim szokiem był negatywny przykład sytuacji z Rajgrodu: gdzie wykonany w Izraelu pomnik upamiętniający miejscową społeczność żydowską został nieodwracalnie uszkodzony w ciągu kilku tygodni od odsłonięcia.

Przykładem sukcesu odniesionego przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w tej dziedzinie jest projekt „Szlak Chasydzki”. Szlak Chasydzki to trasa wiodąca śladami Żydów z południowo-wschodniej Polski. Jednym z celów projektu jest stymulacja lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez pobudzenie rozwoju turystyki profilowanej wykorzystującej dziedzictwo wielokulturowe. Partnerami Fundacji w realizacji projektu są jednostki samorządu terytorialnego oraz organizacje pozarządowe. Szlak obejmuje 29 miejscowości

Przykładem sukcesu odniesionego przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w tej dziedzinie jest projekt „Szlak Chasydzki”.

The Hasidic Route, a Jewish heritage trail running through south-eastern Poland, is an example of a successful project carried out by the Foundation in this field.

z terenu Podkarpacia i Lubelszczyzny: Baligród, Biłgoraj, Białową, Chełm, Cieszanów, Dębicę, Duklę, Dynów, Jarosław, Kolbuszową, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Łańcut, Łęczną, Nowy Żmigród, Przemyśl, Radomyśl Wielki, Ropczyce, Rymanów, Rzeszów, Sanok, Tarnobrzeg, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawę oraz Zamość.

Żydzi pochodzący z Polski, a mieszkający dziś na szerokim świecie, interesują się „starym krajem”. Turyści żydowscy przybywają

the local Jewish community produced in Israel was irreparably damaged within a few weeks of its unveiling, was a great shock.

The Hasidic Route, a Jewish heritage trail running through south-eastern Poland, is an example of a successful project carried out by the Foundation in this field. One of the aims of the project is to stimulate local socio-economic development by promoting dedicated tourism based on multicultural heritage. The Foundation partners with regional authorities

and non-governmental organizations. The Route currently includes 29 townships in Podkarpacie and Lublin provinces: Baligród, Biłgoraj, Białowa, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dukla, Dynów, Jarosław, Kolbuszowa, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Łańcut, Łęczna, Nowy Żmigród, Przemyśl, Radomyśl Wielki, Ropczyce, Rymanów, Rzeszów, Sanok, Tarnobrzeg, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa and Zamość.

Jews around the world who trace their origins to Poland are often interested in the “old country.” Jewish tourists come to Poland individually, following in the footsteps of their ancestors with their whole families, while organized groups learn about the tragedy of the Holocaust and Jewish life in pre-war Poland. Without historic sites – like the synagogues in Kraśnik and Łańcut – they would not be able to find out about or even imagine *Paradisus Iudaeorum*, the golden age during which Poland’s Jewish community flourished. One simply cannot talk

RYMANÓW

Synagoga przed i po renowacji | The Synagogue before and after renovation

indywidualnie, podążają śladami swoich przodków całymi rodzinami, grupy zorganizowane uczą się o tragedii Holocaustu i życiu żydowskim w przedwojennej Polsce. Bez obiektów zabytkowych – jak synagogi w Kraśniku czy Łańcucie, nie byłoby możliwe pełne poznanie i wyobrażenie sobie Paradisus Iudaeorum – jak nazywa się złoty okres rozkwitu społeczności żydowskiej w tym kraju. Nie można mówić o cywilizacji żydowskiej, nie mówiąc o Polsce. Polska jest symbolem wielkich żydowskich twórców, artystów, naukowców, filozofów, przywódców religijnych. Przebywanie pod tym samym niebem, stapanie po tej samej ziemi jest fascynującym przeżyciem. Fundacji udaje się pozyskiwać wielu partnerów i darczyńców w projektach realizowanych w ramach renowacji cmentarzy. Natomiast bardzo trudno jest nam zainteresować Żydów z zagranicy odnową zabytkowych synagog. Jest to związane z tym, że według judaizmu, sacrum przynależy do miejsca wiecznego spoczynku, a nie do doraźnego domu

Nie można mówić o cywilizacji żydowskiej, nie mówiąc o Polsce. Polska jest symbolem wielkich żydowskich twórców, artystów, naukowców, filozofów, przywódców religijnych.

One simply cannot talk about Jewish civilization without mentioning Poland. Poland stands for great Jewish artists, scholars, philosophers, religious leaders.

modlitwy. Drugim powodem są bardzo wysokie koszty, których wymaga renowacja budynków. Mogą je ponieść tylko bardzo bogate prywatne fundacje, albo fundusze publiczne.

Ale prawdziwy problem kryje się w innym zagadnieniu: budynek historyczny można wyremontować, ale jak znaleźć nową funkcję dla takiego obiektu? Co więcej, jak znaleźć środki na ich utrzymanie po remoncie? Czy można stworzyć 200 muzeów żydowskich? Czy ocalałe synagogi mogłyby się stać placówkami

about Jewish civilization without mentioning Poland. Poland stands for great Jewish artists, scholars, philosophers, religious leaders. Standing under the same sky, walking on top of the same soil, is a fascinating experience. The Foundation is able to find many partners and donors for its cemetery renovation projects, but we have a very hard time getting Jews from abroad interested in renovating historic synagogues. This is largely because in Judaism, sacredness inheres in places of perpetual rest and not in temporary

places of worship. Another reason is the very high cost of renovating such buildings, which can only be afforded by very wealthy private foundations or public bodies.

But the real problem is of another kind: a historic building can be renovated, but what function can it then serve? What is more, where is the funding to keep such a facility running to come from? Can we set up 200 Jewish museums? Could the surviving synagogues be placed under the stewardship of the Museum of the History of Polish Jews? A variant of these questions is: Which sites to rescue first? Is it possible to rank historic monuments according to priority?

These subjects require urgent discussion among all the stakeholders mentioned at the beginning. Responsibility for the future of Jewish historic monuments in Poland cannot be placed only on the frail shoulders of the Jewish community.

Efforts to rescue historic Jewish monuments should go hand in hand with disseminating

Zespół synagogałny przed i po renowacji | Synagogue complex before and after the renovation

znajdującymi się pod opieką Muzeum Historii Żydów Polskich? Wariantem tego pytania jest kwestia, które obiekty ratować w pierwszym rzędzie? Czy możliwy jest swego rodzaju ranking zabytków mających priorytet?

Te tematy wymagają jak najszybszej dyskusji w gronie wszystkich wskazanych na wstępie podmiotów. Odpowiedzialności za przyszłość zabytków żydowskich w Polsce nie można złożyć wyłącznie na wątych barkach gmin żydowskich.

Działania na rzecz ochrony zabytków żydowskich wymagają szerzenia wiedzy o tej problematyce, stąd zaangażowanie w projekty edukacyjne („Przywróćmy Pamięć”), współpracę z uczelniami wyższymi („Wokół Studiów Żydowskich”), szerokiej promocji i informacji o naszych działaniach za granicą. Przez lata, gdy Polska była zamknięta za „żelazną kurtyną”, nawet osoby zainteresowane wyremontowaniem cmentarza swoich przodków, nie miały się do kogo zwrócić. Obecnie istnieje Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która, we współpracy z ośrodkami rabinackimi wyspecjalizowała się w tego typu projektach i chętnie je realizuje, tworząc liczne programy z zagranicznymi partnerami.

Z przykrością trzeba przyznać, że przez całe lata, wśród zagranicznych partnerów brakowało organizacji pozarządowych i rządu Republiki Federalnej Niemiec. W umowach dwustronnych zawartych po wojnie między Polską a Niemcami brak jest całkowicie odniesień do odpowiedzialności Niemiec za straty wyrządzone obiektom zabytkowym i polskiej społeczności żydowskiej jako takiej. Kwestie odszkodowawcze „uregulował” traktat jałtański z lutego 1945 r., w którym Polska była zaledwie satelitą ZSRR i nie wyartykułowała żadnych swoich interesów

Fundacja dokłada starań, aby upamiętnić wszystkie społeczności żydowskie mające swoją historię nawet w najmniejszych miejscowościach.

The Foundation strives to commemorate all Jewish communities, even in the smallest towns and villages.

samodzielnie. Dopiero w 2015 r. dzięki działalności Y. Beilina (Izrael) oraz A. Shapiro (Wielka Brytania-Szwajcaria), udało się zachęcić rząd Niemiec do stworzenia programu renowacji cmentarzy żydowskich w Europie Środkowej (European Jewish Cemeteries Initiative – ESJF). W latach 2015–2017 Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, główny partner ESJF w Polsce wyremontowała 10 cmentarzy. Powtórzymy: przy 1200 obiektach, nadal jest to kropla w morzu potrzeb. Przeciętny budżet renowacji cmentarza w Polsce to kwoty rzędu 20 tys. euro.

Fundacja dokłada starań, aby upamiętnić wszystkie społeczności żydowskie mające swoją historię nawet w najmniejszych miejscowościach. Wydawać się może dziwne, że po II wojnie światowej kilkusetletnia obecność została całkowicie zatarta, i wizualnej oprawie miast nie ma ani jednej wzmianki o tym, że żydowscy obywatele przez stulecia przyczyniali się do ich rozwoju. Fundacja podejmuje w tym zakresie inicjatywy dwutorowo: na pierwszym planie jest współpraca z samorządami, a tuż za tym idzie współpraca ze szkołami i placówkami kulturalno-oświatowymi w ramach programu „Przywróćmy Pamięć”. Edukacja jest kluczem do poprawienia stanu świadomości o wartościach, jakie niesie współcześnie dla lokalnej społeczności wielokulturowy wymiar jej przeszłości.

information on this subject, hence our involvement in educational activities (*To Bring Memory Back*), joint projects with universities (*Jewish Studies*), and wide promotion of our activities abroad. For many years, when Poland was confined behind the Iron Curtain, people interested in renovating an ancestral cemetery had no one to turn to. Today, they can contact the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage which, by working with rabbinic institutions, has gained expertise in such projects and is glad to implement them in cooperation with foreign partners.

It is a great pity that over the years our list of foreign partners has not included German NGOs or government agencies from the Federal Republic of Germany. Bilateral agreements signed by Poland and Germany after the war lacked any mention of Germany’s responsibility for damage caused to historic monuments and to Poland’s Jewish community as such. Any compensation issues were “settled” in the Yalta Agreement of February 1945, in which Poland was reduced to a Soviet satellite and did not articulate any of its own interests independently. It was not until 2015 that thanks to the efforts of Y. Beilin (Israel) and A. Shapiro (United Kingdom/Switzerland) the German government was persuaded to set up program for the renovation of Jewish cemeteries in Central and

Eastern Europe, the European Jewish Cemeteries Initiative (ESJF). In 2015–2017, the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage, ESJF’s main partner in Poland, renovated 10 cemeteries. Let us repeat: with 1200 cemeteries, this is still a drop in the ocean. The average budget to renovate a cemetery in Poland is around 20,000 euros.

The Foundation strives to commemorate all Jewish communities, even in the smallest towns and villages. It may seem strange that after World War II their centuries-old presence has been erased completely, while there is no mention in the landscape of such localities of the contribution to their development that Jewish residents had made for hundreds of years. Here the Foundation takes up a two-track effort. First come contacts and cooperation with local authorities, followed by cooperation with schools and cultural/educational institutions within the framework of the *To Bring Memory Back* program. Education is the key to raising awareness of the values that an intercultural past carries today for a local community.

In the 2015/2016 school year, 56 schools, 70 teachers, and over 500 students took part in the program. From its inception in 2006, there have been over 8000 participants. Today, our “graduates,” young adults, are starting to make decisions concerning their surroundings and we often see positive results in the form of various types of initiatives to commemorate the old-time Jewish inhabitants of these “small homelands,” as well as, even more importantly, lack of concerns about publicly addressing their former presence.

Openness and reliable information should be the norm in Polish-Jewish relations. Nothing

W roku szkolnym 2015/2016 udział wzięło 56 szkół, 70 nauczycieli i ponad 500 uczniów. Od początku istnienia programu (2006 r.) uczestniczyło w nim ponad 8000 osób. Dzisiaj nasi „absolwenci” jako młodzi dorośli zaczynają mieć wpływ na swoje otoczenie i często widać pozytywne rezultaty programu w postaci różnych inicjatyw na rzecz upamiętnienia żydowskich obywateli tych małych ojczyzn, a przede wszystkim brak obaw przed poruszeniem tematu ich obecności.

W stosunkach polsko-żydowskich należy postawić na otwartość i rzetelność informacji. Nic nie przywróci już życia ofiarom Zagłady, a niegdyś tętniące życiem żydowskim synagogi i instytucje gminne będą nadal opuszczone, natomiast można przekuć smutne doświadczenia z przeszłości w pozytywną naukę na przyszłość: otwartość na innych ludzi i swego rodzaju celebrowanie żydowskiej historii. W bardzo wielu miejscowościach organizowane są dni kultury żydowskiej, co pokazuje społeczną tęsknotę za zaginioną historią. Polska otwartość na temat żydowski powołuje odświeżanie i nawiązywanie kontaktów z potomkami Żydów z poszczególnych

miejscowości i powoduje kolejne inicjatywy lokalne, w których czynny udział biorą organizacje ziomkowskie. Jako przykłady wspólnych inicjatyw na linii samorząd – potomkowie polskich Żydów (teraz już drugie pokolenie) można podać Żydów zrzeszonych w stowarzyszeniach kultywujących tradycje z: Krakowa (organizują corocznie marsze upamiętniające likwidację getta), Piotrkowa Trybunalskiego (co 2 lata przyjeżdżają z całego świata na „szabatony”), Częstochowy (porządkują cmentarz żydowski), Lelowa (słynny już Festiwal „Ciulimu i Czulentu”), i inne.

Niepozabawione ważnej roli w omawianej dziedzinie są instytucje międzynarodowe: od agend ONZ (zwłaszcza UNESCO), poprzez instytucje i fundusze Unii Europejskiej, Radę Europy, po międzynarodowe organizacje prywatne, takie jak World Monuments Fund.

W kontekście dyskusji o kulturowej tożsamości naszego kontynentu omawiane tu sprawy nabierają istotnego znaczenia. Czy Europa doprowadzi do zatarcia śladów po 1000 letniej obecności swojej społeczności żydowskiej? Jeśli tak, to czyje dziedzictwo będzie następne?

W stosunkach polsko-żydowskich należy postawić na otwartość i rzetelność informacji.

Openness and reliable information should be the norm in Polish-Jewish relations.

can give life back to the victims of the Holocaust. The once vibrant and teeming synagogues and communal buildings will remain abandoned. Yet we can turn the tragic experience of the past into a positive lesson for the future by practicing openness towards others and celebrating Jewish history. Annual festivals of Jewish culture are organized in many localities, which shows that there is a yearning in society for this lost history. Polish openness to Jewish subjects is inspiring the renewal of old

and the forging of new contacts with descendants of Jews from a given locality, and sparking new local initiatives in which landmanshaft organizations take an active part. Examples of joint initiatives involving local authorities and descendants of Polish Jews (now the young generation) include Jews from societies from Krakow (annual march to mark the liquidation of the ghetto), Piotrków Trybunalski (Shabbatons organized once every two years, attended by Jews from all over the world), Częstochowa (cleaning of the Jewish cemetery), Lelów (the by now famous Ciulim and Cholent Festival), and a host of others.

International organizations are not without a certain role in this field, too – starting with UN agendas (particularly UNESCO), through EU institutions and funds, the Council of Europe, to international private organizations such as the World Monuments Fund.

In the context of the discussion about the cultural identity of Europe, these issues take on an additional importance. Will Europe allow the traces of its 1000-year-old Jewish heritage to be wiped out? If so, whose heritage will be next?

ZAMOŚĆ

Synagoga przed i po renowacji | The Synagogue before and after renovation

Ministry
of Foreign Affairs
Republic of Poland

SYNAGOGI | SYNAGOGUES

Bobowa

Rewitalizację synagogi przeprowadziła Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie dzięki wsparciu Fundacji Rodziny Nissenbaumów i Rabina Asche Scharfa z USA.

The synagogue was renovated by the Jewish Religious Community of Cracow thanks to the support of the Nissenbaum Family Foundation and Rabbi Asche Scharf of the USA.

Dąbrowa Tarnowska

Rewitalizację synagogi przeprowadziła ze środków Unii Europejskiej Gmina Dąbrowa Tarnowska dzięki wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Samorządu Województwa Małopolskiego i Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie.

The synagogue was renovated by the municipality of Dąbrowa Tarnowska thanks to funding from the European Union, with support from the Ministry of Culture and National Heritage, Malopolskie Voivody, and the Jewish Religious Community in Krakow.

Działoszyce

Ruiny synagogi zostały odremontowane i zabezpieczone przez Urząd Miasta i Gminy Działoszyce dzięki dofinansowaniu ze środków Unii Europejskiej.

The ruins of the synagogue were renovated and secured by the municipality of Działoszyce thanks to funding from the European Union.

Kraśnik

Rewitalizację zespołu synagog przeprowadziła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu Islandii, Liechtensteinu i Norwegii poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

The synagogue complex was renovated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to support from Iceland, Liechtenstein, and Norway through the EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism.

kańczuc

Prace konserwatorskie i dokumentacyjne prowadzone są przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Maintenance and documentary works are being carried out by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Orla

Synagogą opiekują się Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Urząd Gminy Orla i Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Orłańskiej.

The synagogue is being cared for by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, the municipality of Orla and Friends of the Orla Society.

Przemysły

Synagogą opiekują się Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

The synagogue is being cared for by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Przysucha

Remont synagogi prowadzi Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, z udziałem Taube Philanthropies Foundation, World Monuments Fund i The Cahnman Foundation.

The synagogue is being renovated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the Polish Ministry of Culture and National Heritage, Taube Philanthropies Foundation, World Monuments Fund, and the Cahnman Foundation.

Rymanów

Remont synagogi przeprowadziła Congregation Menachem Zion z Nowego Jorku we współpracy z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

The synagogue was renovated by the Congregation Menachem Zion of New York, USA in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Sejny

Prace zabezpieczające prowadzone są przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Ośrodkiem „Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów”.

Maintenance works are being carried out by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the Centre “Borderland of Arts, Cultures and Nations” in Sejny, Poland.

Szczeczeszyn

Rewitalizację synagogi przeprowadził Urząd Miasta i Gminy Szczeczeszyn ze środków Unii Europejskiej.

The synagogue was renovated by the municipality of Szczeczeszyn thanks to funding from the European Union.

Wrocław

Renowację synagogi Pod Białym Bocianem przeprowadzono dzięki wsparciu udzielonemu przez Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (Islandia, Liechtenstein, Norwegia),

Gminę Wrocław, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP oraz Fundację Bente Kahan.

The White Stork synagogue was renovated thanks to support from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA Financial Mechanism, the municipality of Wrocław, the Union of Jewish Communities in Poland and the Bente Kahan Foundation.

Zamość

Rewitalizację synagogi przeprowadziła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu udzielonemu przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego a także World Monuments Fund, The Cahnman Foundation i Taube Philanthropies.

The synagogue was renovated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland with grant support from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism, as well as the World Monuments Fund, The Cahnman Foundation and Taube Philanthropies.

CMENTARZE | CEMETERIES

Białobrzegi

Cmentarz został uporządkowany, ogrodzony i upamiętniony przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu rodziny Goldfarbów we współpracy US Commission for the Preservation of the America's Heritage Abroad.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support by the Goldfarb Family in cooperation with the US Commission for the Preservation of the America's Heritage Abroad.

Brzostek

Ogrodzenie cmentarza wybudowano dzięki inicjatywie prof. Jonathana Webbera i Brzostek Jewish Heritage Project, przy wsparciu Muzeum Okręgowego w Tarnowie, Urzędu Miasta i Gminy w Brzostku.

The cemetery was fenced thanks to the initiative of Prof. Jonathan Webber for the Brzostek Jewish Heritage Project, as well as support from the Tarnow Museum and the municipality of Brzostek.

Ciechanów

Cmentarzem opiekuje się Urząd Miasta Ciechanowa we współpracy z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

The cemetery is being cared for by the municipality of Ciechanow in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Dukla

Cmentarz uporządkowała i upamiętniła Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Żydów Ziemi Dukielskiej - Sztetl Dukla w porozumieniu z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

The cemetery was cleaned and commemorated by the Shtetl Dukla Society in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Frapopol

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries ze środków rządu Republiki Federalnej Niemiec, pomnik na terenie cmentarza ufundowała Rada Ochrony Pamięci Walki i Męczeństwa.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries with financial support of Federal Republic of Germany, and the monument on the cemetery grounds was financed by the Council for the Protection of Memory of Combat and Martyrdom.

Głogów Małopolski

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła przez wybudowanie ohelu Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu rodziny Rubin - potomków Żydów z Głogowa.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated, also an ohel was built by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, thanks to the support of the Rubin family – Jewish descendants of Głogow.

Gniewoszków

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z dr Anita Friedman oraz Taube Foundation.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support from Dr Anita Friedman and the Taube Foundation.

Iwaniska

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Poland Jewish Cemetery Restoration Project.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the Poland Jewish Cemetery Restoration Project.

Izbica

Cmentarz uporządkowała i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Ambasadą Republiki Federalnej Niemiec i Tvschoenfilm.

The cemetery was cleaned and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the Embassy of the Federal Republic of Germany in Poland and Tvschoenfilm.

Jeleniewo

Teren cmentarza jest regularnie porządkowany przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego z inicjatywy i dzięki wsparciu Hermana Staricka z USA.

The cemetery is being maintained by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the initiative and support of Mr. Herman Starick of the USA.

Józefów Biłgorajski

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries przy wsparciu rządu Republiki Federalnej Niemiec.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the ESJF European Jewish Cemeteries Initiative with financial support of Federal Republic of Germany.

Knyszyn

Prace porządkowe i budowę traktu pieszego prowadzącego na cmentarz oraz ustawienie tablicy informacyjnej przeprowadziła Knyszyńskie Towarzystwo Regionalne im. Zygmunta Augusta. Projekt sfinansowany został ze środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich i Gminy Knyszyn, we współpracy z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

The cemetery was cleaned, an access road built and the information plaque installed by the Knyszyn Regional Society thanks to funding from the European Union and the support of

Knyszyn municipality in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Kolno

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu anonimowego darczyńcy.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of an anonymous donor.

Krosno

Budowę ogrodzenia zrealizowano dzięki współpracy Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Urzędu Miasta Krosna i Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krośnie. Prace porządkowe prowadzone są przez Stowarzyszenie „Olszówka” z Krosna.

The cemetery was fenced by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the municipality of Krosno and the local Monument Conservator. Cleanup works are being carried out by the Olszówka Society of Krosno.

Krośniewice

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z US Commission for the Preservation of the America's Heritage Abroad z inicjatywy Sala Rosenkranza z rodziną – potomków krośniewickich Żydów.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the US Commission for the Preservation of the America's Heritage Abroad on the initiative of Sol Rosenkranz and family – Jewish descendants of Krośniewice.

Leżajsk

Prace remontowe na cmentarzu przeprowadziła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. Cmentarz jest pod opieką Fundacji Chasydów Leżajsk – Polska. Sponsorem remontu ohelu była firma Korbud.

Renovation works at the cemetery were carried out by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland. The cemetery is under care of the Chassidic Foundation Leżajsk. The ohel was renovated by the Korbud company.

Labiszyn

Cmentarz został uporządkowany i upamiętniony przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Marcinem Dudkiem-Lewinem.

The cemetery was cleaned and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Mr. Marcin Dudek-Lewin.

Markuszów

Cmentarz został uporządkowany i upamiętniony przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Matzeva Foundation i Stowarzyszeniem Studnia Pamięci przy udziale wolontariuszy z Polski i USA. Budowę pomnika sfinansował Dan Oren, potomek markuszowskich Żydów.

The cemetery was cleaned and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the Matzeva Foundation and Well of Memory Society, with the help of Polish and US volunteers. The monument was financed by Mr. Dan Oren, a Jewish descendant of Markuszów.

Miechów

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego przy wsparciu ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries ze środków rządu Republiki Federalnej Niemiec. Tablice pamiątkowe ufundował Aaron Sultanik, potomek miechowskich Żydów.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries with financial support of Federal Republic of Germany. Commemorative plaques were financed by Mr. Aaron Sultanik, Jewish descendant of Miechow.

Mogielnica

Cmentarz uporządkowała i ogrodziła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która wybudowała także ohel na jego terenie dzięki wsparciu HFPJC Avoyseinu.

The cemetery was cleaned and fenced by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, which also built an ohel on the cemetery grounds thanks to the support of the HFPJC Avoyseinu.

Mszczonów

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu rabina Jozefa Singera i Renaty Singer oraz Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Rabbi Josef Singer and Renata Singer, the Warsaw Jewish Religious Community.

Mysłenice

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu rodziny Minzerów z USA, potomków Żydów myślenickich, we współpracy z Gminą Wyznaniową Żydowską w Krakowie.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the Minzer family of the USA, the Jewish descendants of Mysłenice in cooperation with Cracow's Jewish Religious Community.

Myszyniec

Pomnik na cmentarzu wybudowała Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego przy wsparciu finansowym Aarona Shachala, potomka myszynieckich Żydów.

A monument on the cemetery grounds was erected by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Mr. Aaron Shachal, a Jewish descendant of Myszyniec.

Nowy Żmigród

Prace porządkowe na cmentarzu prowadzi Towarzystwo Miłośników Nowego Żmigrodu we współpracy z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Cleanup works on the cemetery grounds are being carried out by the Friends of Nowy Zmigrod Society in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Radom

Cmentarz został uporządkowany i upamiętniony w ramach projektu „Tikkun-Naprawa” przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z polską i izraelską Służbą Więzienną i Urzędem Miasta w Radomiu.

The cemetery was cleaned and commemorated within the framework of „Tikkun – Restoration” project by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with Polish and Israeli Prison Services and the municipality of Radom.

Radoszyce

Cmentarz uporządkowała i ogrodziła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Nadleśnictwem w Rudzie Malenieckiej przy wsparciu finansowym potomków radoszyckich Żydów mieszkających w USA i Izraelu.

The cemetery was cleaned and fenced by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the Polish Forest Authority of Ruda Maleniecka, thanks to the support of the Jewish descendants of Radoszyce from the USA and Israel.

Rajgród

Pomnik na cmentarzu wybudowała Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego przy wsparciu potomków rajgrodzkich Żydów.

A monument was erected on the cemetery grounds by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Jewish descendants of Rajgrad.

Rymanów

Cmentarz uporządkowała Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, tablicę informacyjną ufundował Josef Rotem z Izraela.

The cemetery was cleaned by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, and the commemorative plaque was financed by Mr. Josef Rotem of Israel.

Serock

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z US Commission for the Preservation of the America's Heritage Abroad, Fundacją PKO Banku Polskiego z inicjatywy rodzin Ackermanów, Barnettów, Champnessów, Schoenfeldów i Silversteinów - potomków serockich Żydów.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the US Commission for the Preservation of the America's Heritage Abroad, PKO Bank Polski Foundation on the initiative of Ackerman, Barnett, Champness, Schoenfeld and Silverstein families – Jewish descendants of Serock.

Siedleczka–Kańczuga

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu potomków Żydów z Siedleczki-Kańczugi.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Jewish descendants of Siedleczka-Kańczuga.

Sławatycze

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego we współpracy z Gminą Wyznaniową Żydowską w Warszawie i ziomkostwem Żydów sławatyckich.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland in cooperation with the Warsaw Jewish Religious Community and the Sławatycze Jews Landmanschaft.

Sokołów Małopolski

Cmentarz ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu M. Katza z Wielkiej Brytanii i potomków sokołowskich Żydów.

The cemetery was cleaned and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of M. Katz of United Kingdom and the Jewish descendants of Sokolow.

Szczebrzeszyn

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu HFPJC Avoyseinu.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the HFPJC Avoyseinu.

Warszawa**cmentarz żydowski na Bródnie | Jewish cemetery in Brodno district**

Remont ogrodzenia i uporządkowanie terenu cmentarza prowadzi Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie.

The cemetery was cleaned and its fence is being renovated by the Warsaw Jewish Religious Community.

Wisłok

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries ze środków rządu Republiki Federalnej Niemiec.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of the ESJF European Initiative for the Preservation of Jewish Cemeteries with financial support of Federal Republic of Germany.

Wysokie Mazowieckie

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu Michaela Traisona oraz Marvinina Brooksa, prace porządkowe prowadzi uczniowie Technikum Mechanicznego CKZ w Wysokim Mazowieckiem.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Michael Traison and Marvin Brooks. Cleanup works are being carried out by Polish students of local Center of Vocational Education.

Zambrów

Prace porządkowe i dokumentacyjne na cmentarzu prowadzone były przez The Matzevah Foundation we współpracy z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Michael Traison Fund for Poland i wolontariuszami z USA, Izraela i Polski.

The cemetery was cleaned and documented by the Matzevah Foundation (USA) in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, Michael Traison Fund for Poland and the support of volunteers from Poland, the USA, and Israel.

Żuromin

Cmentarz uporządkowała, ogrodziła i upamiętniła Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu potomków i przyjaciół Żydów żuromińskich z USA.

The cemetery was cleaned, fenced and commemorated by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Jewish descendants and friends of Żuromin.

INNE | OTHER**Dubiecko****pomnik | monument**

Pomnik upamiętniający miejscową gminę żydowską wybudowała Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, dzięki wsparciu potomków dubieckich Żydów z USA i Izraela oraz Sharon F. Brooks. The monument commemorating the local Jewish community was installed by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland (FODZ) with the financial support of the Jewish descendants of Dubiecko from the USA and Israel, and Sharon F. Brooks.

Gliwice**dom przedpogrzebowy | pre-burial house**

Renowację domu przedpogrzebowego przeprowadził Urząd Miejski w Gliwicach w porozumieniu z Gminą Wyznaniową Żydowską w Katowicach.

Renovation of the pre-burial house was carried out by the municipality of Gliwice in cooperation with Katowice's Jewish Religious Community.

Lublin**jesziwa | yeshiva**

Prace renowacyjne w budynku jesziwy przeprowadziła Warszawska Gmina Wyznaniowa Żydowska.

The Yeshiva building was renovated by the Warsaw Jewish Religious Community.

Lututów**pomnik | monument**

Pomnik upamiętniający miejscową społeczność żydowską wybudowany został przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu potomków Żydów z Lututowa mieszkających w USA i Izraelu.

A monument commemorating the local Jewish community was erected by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Jewish descendants of Lututów from the USA and Israel.

Olsztyn**dom przedpogrzebowy | pre-burial house**

Renowację domu przedpogrzebowego przeprowadziła Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „Borussia” w porozumieniu z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Renovation of the pre-burial house was carried out by the Borussia Cultural Community Association in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Przemysł**tablica upamiętniająca | commemorative plaque**

Tablica poświęcona pamięci przemyskich Żydów na murze Nowej Synagogi została umieszczona przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dzięki wsparciu Michaela Freunda z Izraela.

A commemorative plaque on the New Synagogue was installed by the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland thanks to the support of Mr. Michael Freund of Israel.

Słupsk**dom przedpogrzebowy | pre-burial house**

Domem przedpogrzebowym opiekuje się Stowarzyszenie Dom na Rozstaju Kultur i Religii w Słupsku we współpracy z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

The pre-burial house is being maintained by the House at the Crossroads of Cultures and Religions Society of Słupsk, in cooperation with the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland.

Zamość**lapidarium | lapidarium**

Lapidarium i pomnik upamiętniający zamojskich Żydów zostały odnowione przez Urząd Miasta w Zamościu.

The lapidarium and a monument commemorating the Jews of Zamosc were renovated by the municipality of Zamosc.

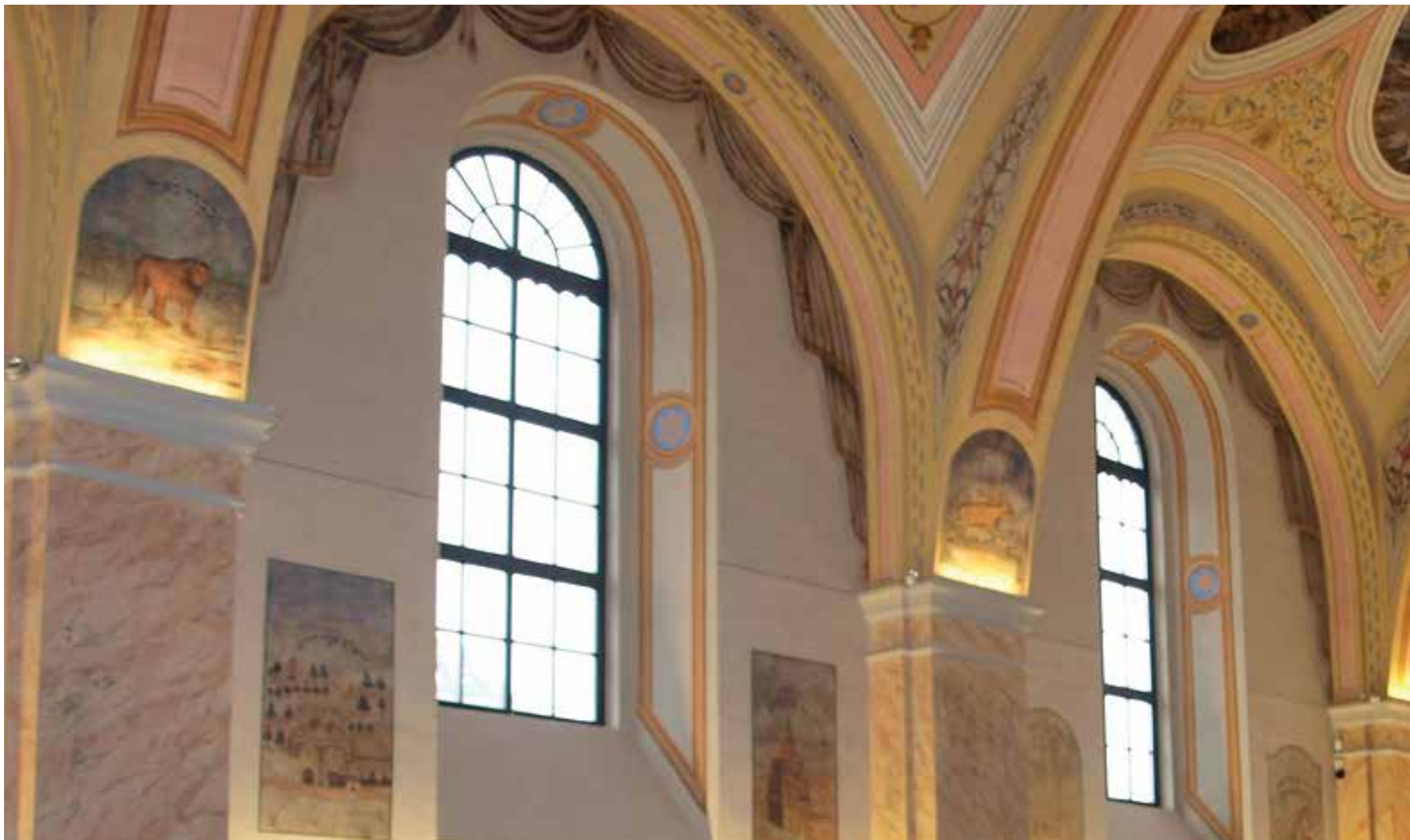

DĄBROWA TARNOWSKA

Wizyta Sekretarza Generalnego Rady Europy
Visit of the Secretary General of the Council of Europe

GNIEWOSZÓW

Cmentarz żydowski | The Jewish cemetery

IWANISKA

Cmentarz żydowski | The Jewish cemetery

JELENIEWO

Cmentarz żydowski | The Jewish cemetery

Cmentarz żydowski | The Jewish cemetery

KRAŠNIK

MOGIELNICA

Cmentarz żydowski | The Jewish cemetery

Cmentarz żydowski | The Jewish cemetery

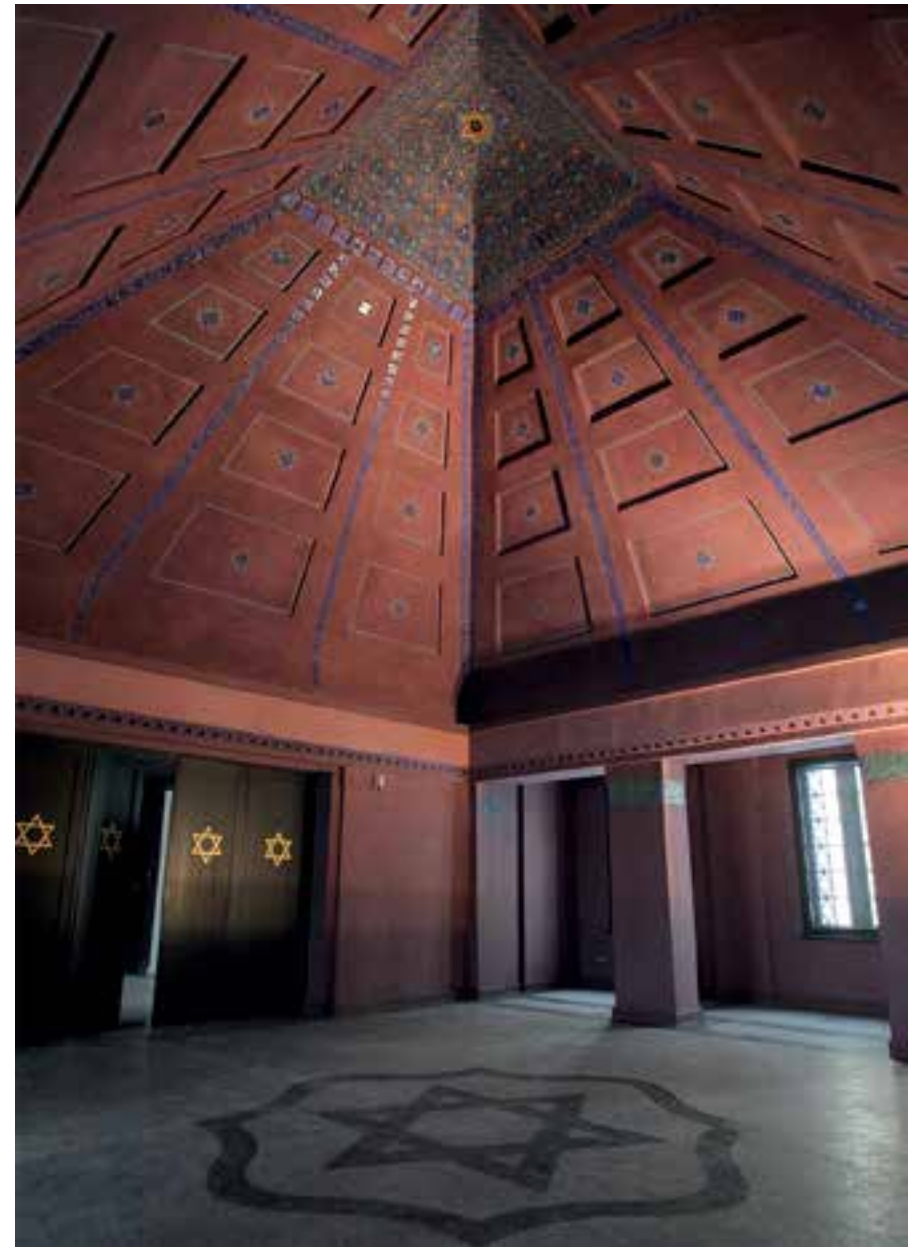
MSZCZONÓW

ORLA

PRZYSUCHA

SEROCK

ZAMOŚĆ

ZAMOŚĆ

ŽUROMIN

INDEKS MIEJSCOWOŚCI | INDEX OF TOWNS AND CITIES

Baligród.....	26	Gniewoszów.....	33, 48	Markowa.....	9, 13, 19	Serock.....	18, 19, 35, 88
Białobrzegi.....	33, 36	Iwaniska.....	33, 48	Markuszów.....	34, 68	Siedleczka-Kańczuga.....	35, 90
Białystok.....	17	Izbiica.....	34, 49	Miechów.....	34, 69	Sławatycze.....	35, 91
Biłgoraj.....	26	Jarosław.....	26	Mogielnica.....	34, 70	Słubice.....	24
Błazowa.....	26	Jeleniewo.....	34, 50	Mszczonów.....	34, 71	Słupsk.....	23, 35, 92–93
Bobowa.....	33, 37	Józefów Biłgorajski.....	18, 19, 34, 51	Myszyniec.....	34, 72	Sokołów Małopolski.....	35, 94
Brzeziny.....	22	Kielce.....	17	Myślenice.....	18, 19, 34, 73	Szczecbrzeszyn.....	21, 33, 35, 95–96
Brzostek.....	18, 19, 33, 38	Knyszyn.....	34, 52	Nowy Żmigród.....	26, 34, 73	Tarnobrzeg.....	26
Chełm.....	26	Kolbuszowa.....	26	Olsztyn.....	35, 74	Tarnów.....	26
Ciechanów.....	33, 39	Kolno.....	34, 53	Otwock.....	78	Tykocin.....	24
Cieszanów.....	26	Kraków.....	13, 14, 24, 31, 33–34	Piotrków Trybunalski.....	31	Ulanów.....	26
Częstochowa.....	31	Kraśnik.....	26–27, 33, 54, 56	Przemyśl.....	26, 33, 35, 79	Ustrzyki Dolne.....	26
Dąbrowa Tarnowska.....	10, 11, 18, 19, 33, 40	Krosno.....	34, 58	Przysucha.....	18–19, 22, 24–25, 33, 80	Warszawa.....	19, 34, 35, 97
Dębica.....	26	Krośniewice.....	34, 59	Radom.....	6, 18–19, 34, 82	Wielkie Oczy.....	26
Dubiecko.....	35, 42	Lelów.....	31	Radomyśl.....	Wielki 26	Wiskitki.....	35, 98
Dukla.....	25–26, 33, 43	Lesko.....	26	Radoszyce.....	30, 34, 83	Wiśniowa.....	18, 19
Dynów.....	26	Leżajsk.....	15–16, 26, 34, 60	Rajgród.....	25, 26, 34, 35, 84	Włodawa.....	24, 26
Działoszyce.....	5, 33, 44	Lublin.....	13, 14, 26, 35, 62	Ropczyce.....	26	Wrocław.....	10, 11, 18, 19, 33, 99–100
Frampol.....	18, 19, 20, 33, 45	Lututów.....	35, 63	Ruda Maleniecka.....	34	Wysokie Mazowieckie.....	35, 101
Frankfurt n/Odrą.....	24	Łabiszyn.....	34, 64	Rymanów.....	26, 33, 35, 85–86	Zambrów.....	35, 102
Gliwice.....	10, 11–12, 35, 46	Łańcut.....	8–9, 13, 24, 26, 27, 33, 65–66	Rzeszów.....	26	Zamość.....	10, 18, 19, 26, 31, 33, 35, 103–104, 106
Głogów Małopolski.....	33, 47	Łęczna.....	26	Sanok.....	26	Żuromin.....	35, 108
		Łódź.....	22	Sejny.....	33, 87		

Lesław Piszewski

Wstęp

Foreword

3

Jan Dziedziczak

Żydowskie dziedzictwo kulturowe – spojrzenie z perspektywy polityki zagranicznej

Jewish Cultural Heritage: A Foreign Policy Perspective

7

Jarosław Sellin

Tysiąc lat wspólnego dziedzictwa

A Thousand Years of Shared History

13

Monika Krawczyk

Kto odpowiada za materialne dziedzictwo Żydów polskich?

Who is Responsible for the Material Heritage of Polish Jews?

21

indeks obiektów

index of objects

33

indeks miejscowości

index of towns and cities

110

